

RASA SPERSKIENĖ

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Lietuviškų organizacijų ir partijų Rusijoje 1917–1918 m. politinės veiklos reikšmę atskleidžiantys dokumentai LMA Vrublevskių bibliotekoje¹

Anotacija. Straipsnyje tirta svarbiausių lietuvių organizacijų ir partijų politinė veikla Rusijoje 1917–1918 m. bei jos istorinė reikšmė. Tyrimas grindžiamas dokumentiniu paveldu, saugomu LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose.

Esminiai žodžiai: Vasario revoliucija; Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti; Lietuvių globa šelpti broliams lietuviams iš Prūsų Lietuvos; „Grūdas“; ateitininkai; aušrininkai; visuomenininkai; Lietuvių krikščionių demokratų partija; Tautos pažangos partija; Demokratinė tautos laisvės santara; Lietuvos socialistų liaudininkų partija; Lietuvos socialdemokratų partija; bolševikai (komunistai); Lietuvių tautos taryba; Rusijos lietuvių seimas; Lietuvių vyriausioji taryba Rusijoje.

Įvadas. 1917 m. po įvykusios Vasario revoliucijos Rusijoje jau veikė plataus politinio spektro lietuviškos organizacijos ir partijos: nuo ekstremistinės kairės iki konservatyvaus katalikiškojo sparno. Politinė veikla buvo net platesnė ir veiksmingesnė nei vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Lietuvių visuomenė revoliucinio chaoso apimtoje Rusijoje mokėsi demokratijos, įgijo įvairių valdymo struktūrų kūrimo patirties, kurią pritaikė nepriklausomoje valstybėje.

Straipsnio tyrimo objektas – lietuviškų organizacijų ir partijų Rusijoje 1917–1918 m. politinės veiklos istorinė reikšmė. Straipsnio tyrimo šaltiniai – lietuviškų organizacijų ir partijų Rusijoje 1917–1918 m. istorijos dokumentai, ikonografija, saugomi LMA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių ir Retų spaudinių skyriuose, mokslinių tyrimų ir dokumentų publikacijos. Analitiniu-aprašomuoju metodu ištyrus dokumentus bei kritiškai išnagrinėjus šaltinius ir literatūrą, buvo galima apibrėžti šio politinio gyvenimo reiškinio istorinę reikšmę.

¹ 2017 m. vasario 9 d. LMAVB buvo atidaryta paroda „Lietuvių partijos ir organizacijos Rusijoje 1917–1918 metais“. Joje buvo eksponuojami Bibliotekos fonduose saugomi dokumentai ir leidiniai, atskleidžiantys lietuvių politinę veiklą Rusijoje po 1917 m. Vasario revoliucijos. Parodos ekspoziciją papildė fotografijų kopijos iš albumo „1914–1917 m. karo atsiminimai“, kurias maloniai leido eksponuoti Baltarusijos nacionalinė mokslų akademijos Centrinė mokslinė Jakubo Koloso biblioteka. Tai vaizdai iš Rusijos kariuomenės stovyklų Vilniaus gubernijos Dysnos ir Vileikos apskrityse prieš ir po 1917 m. Vasario revoliucijos. Šiame straipsnyje nagrinėjami tik LMA Vrublevskių bibliotekos fonduose saugomi dokumentai ir leidiniai. Parodos pagrindu buvo sukurta virtuali paroda, patalpinta LMAVB svetainėje.

Atskleidžiant lietuviškų organizacijų ir partijų Rusijoje 1917–1918 m. politinės veiklos istorinę reikšmę, pasinaudota pastarųjų metų tyrėjų darbais. Juos pasitelkiant, tirta lietuviškos politinės veiklos Rusijoje 1917–1918 m. struktūra, svarbiausi įvykiai ir laikotarpiai, ypatumai bei sunkumai, indėlis į Lietuvos valstybingumo atkūrimą, išryškintas Bibliotekoje saugomų dokumentų kontekstas, jų vertingumas ir unikalumas.

Svarbiausi lietuviškos politinės veiklos Rusijoje 1917–1918 m. dalykai atspindėti tarptautinio pripažinimo sulaukusio istoriko Tomo Balkelio parašytose knygose. Jo pirmoje knygoje *Moderniosios Lietuvos kūrimas* aptariamas gausios karo metų gyventojų tremties poveikis tautos kūrimui ir politinio elito formavimuisi, dirbant šalpos darbą. Tvirtinama, jog karo metais sukurtas šalpos draugijų tinklas turėjo lemiamos įtakos patriotinių idėjų sklaidai tarp lietuvių pabėgėlių Rusijoje. Karo tremtis susilpnino elito politinį lojalumą Rusijai ir suteikė galimybę iškelti naujus visiškos politinės nepriklausomybės tikslus (Balkelis 2012, 23–24). Dar labiau ši tematika išplėtotą antroje tyrėjo knygoje *Lemtingi metai. Lietuva 1914–1923 m.: Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Joje pabrėžiama, jog karas ne tik prisidėjo prie pokyčių, leidusių sukurti tautinę valstybę, bet ir padėjo iškelti istoriniams veikėjams, institucijoms, politikos kryptims ir mąstymo būdams, formavusiems Lietuvą dar kelis dešimtmečius net ir jam pasibaigus (Balkelis 2019, 14). Algirdo Grigaravičiaus tyrime *Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais* atskleista, kaip vyraujant ideologinei ir pakraipos priešpriešai, būsimos tautinės valstybės elito grupės bandė rasti visoms priimtina Lietuvos ateities sprendimą, tačiau sutarimo ir vienybės nepasiekė. Įžvalgesnė pasirodė dešinioji pusė, t. y. pažangininkai ir krikščionys demokratai, siekę tarptautinio Lietuvos klausimo sprendimo ir atsiribojimo nuo revoliucinės Rusijos (Grigaravičius 2013, 23–24). Vieni iš išsamesnių šios tematikos tyrimų dar yra Reginos Laukaitytės straipsnis apie to laikotarpio krikščioniškąją demokratiją (Laukaitytė 1994) ir Gintaro Mitrulevičiaus studija apie socialdemokratiją (Mitrulevičius 2006).

Atsižvelgus į paminėtus ir kitus pastarųjų metų tyrėjų darbus, straipsnyje, pasitelkus Bibliotekoje saugomą dokumentinį paveldą, nagrinėjami lietuvių politinio veikimo Rusijoje istorijos tarpiniai nuo 1917 m. Vasario revoliucijos iki grįžimo į nepriklausomą Lietuvos valstybę 1918 m. antroje pusėje bei jo istorinė reikšmė. Bibliotekoje saugomų dokumentų visiškai pakanka šiame straipsnyje išsikeltiems tikslams įvykdyti. Ypač reikšmingi šiam tyrimui buvo Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti (toliau – LDNKŠ) dokumentai (F70), Santaros vieno vadovų Petro Leono asmeninis archyvas (F117) ir žymiausių socialdemokratų Vlodo Poželos (F237) bei Česlovo Petraškevičiaus (F238) dokumentų kolekcijos.

Belieka viltis, jog šis tyrimas bus naudingas atkurtos nepriklausomos Lietuvos istorijos tyrėjams, taip pat galėtų sudominti visuomenę.

Vasario revoliucija. Stiprus postūmis lietuviškai politinei veiklai plėstis buvo 1917 m. vasario 23 – kovo 4 dieną (pagal Julijaus kalendorių, pagal Grigaliaus kalendorių kovo 8–17 d.) įvykusi valstybės atsilikimo ir nesėkmių kare lemta revoliucija Rusijoje. Vasario 23 d. prasidėjo Petrogrado darbininkų streikas. Trūko duonos, o demonstrantais išmaniai manipuliavo kairiųjų partijų agitatoriai. Vasario 26 dieną, kai demonstrantai priartėjo prie kariuomenės, išsiriškiavusios skersai Nevos prospekto, sušaudyta daugiau nei 200 žmonių. Minia išsisklaidė, tačiau vasario 27 d. kilo Voluinės pulko kariuomenės maištas, pradėjęs bendrą Petrogrado įgulos sukilimą. Sukilėliai užėmė Arsenalą ir išdalijo žmonėms 40 tūkst. šautuvų. Petrogradas atsidūrė sukilėlių rankose (Anisimov 2014, 328). Bibliotekoje saugomi šiuose įvykiuose dalyvavusių lietuvių liudijimai ir prisiminimai. Matyt, tuo laiku buvo išleistas 1917 m. vasario 23 d. (kovo 8 d.) žuvusių

Petrograde laidotuvių atvirukas². Jame gedulingos eisenos nuotrauka su lietuviškais ir rusiškais užrašais. Leidimo duomenys nenurodyti.

Advokatas P. Leonas (1864–1938) atsiminimų „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“ III skyriuje „Mano pergyvenimai ir veikimas Rusijos didžiosios revoliucijos (1917 m. vasaris – kovas) pradžioje“ aprašė kelionę iš Maskvos į Petrograde vykusius LDNKŠ Centro komiteto posėdžius³. Vasario 26 dieną, apsilankęs Baskovo skersgatvyje įsikūrusiame Centro komitete, jis per neramų miestą ėjo aplankyti Dūmos nario, kunigo Juozo Laukaičio. Žmones iš Nevos prospekto ir net nuo šaligatvių vaikė policija ir raiti kareiviai. Grįždamas iš svečių, P. Leonas jau nepateko į Nevos prospektą, nes jis buvo atkiristas kareivių sargybų. Teko eiti aplinkiniais keliais ir prašyti, kad leistų įeiti į viešbutį Nevos prospekto pradžioje, prie Nikolajaus geležinkelio stoties. Vasario 27 d. užėjęs į Centro komiteto patalpas Baskovo skersgatvyje, pro langus matė, kaip iš Lygovskaja gatvės kareivinių be karininkų, kurie, P. Leono įsitikinimu, buvo nužudyti, apsiginklavęs žygiavo sukilęs Voluinės pėstininkų pulkas. Kalbėta, kad pulkas nužygiavo prie Tauridės rūmų Valstybės Dūmos saugoti, kadangi manyta, jog pastaroji prisidės prie revoliucijos.

Spaudos darbuotojas Liudvikas Jakavičius (1871–1941) laiške iš Petrogrado Kostui Stikliui į Rygą rašė, kad dalyvavo revoliucijos įvykiuose⁴. Jis buvo išrinktas kažkurio fabriko, kuriame dirbo, komiteto nariu. Jo ranka buvo sužeista, o pažįstamas Tadas žuvo nuo kulko. Laiške jis patarė kai kuriems pažįstamiems buvusiems tarnautojams viską mesti ir slėptis, kad išvengtų susidorojimo.

Vasario 27 d. Valstybės Dūmos Ypatingasis komitetas po pasitarimo su Petrogrado darbininkų ir kareivių deputatų taryba, kurioje dominavo kairiosios partijos (socialdemokratai menševikai ir socialistai revoliucionieriai), sudarė Laikinąją vyriausybę, kuri turėjo veikti tol, kol bus sušauktas Visos Rusijos Steigiamasis susirinkimas. Laikinoji vyriausybė tvirtino tęsianti karą, paskelbė amnestiją carinės valdžios priešinkams, leido mitingus ir demonstracijas, spausdinti bet kokius laikraščius, pripažino visas politines partijas. Tačiau ji neturėjo aiškios veiksmų programos, net visiškos valdžios sostinėje Petrograde, o Petrogrado tarybos įtaka darbininkams ir kareiviams augo (Anisimov 2014, 328, 330). Kovo 15 d. caras Nikolajus II atsisakė sosto. Pradėta kurti demokratinę santvarką, bet nesėkmingai.

Eilėraštyje „Ералашъ всероссійскій“⁵ (liet. „Visos Rusijos jeralašas“, t. y. kratynys, maišalynė, netvarka) satyriškai aprašyta po Vasario revoliucijos kilusi sumaištis imperijoje. Eilėraštis nurašytas iš leidinio *Новый сатирикон* (1917, № 42, ноябрь). Nuorašas rastas nenustatyto asmens sąsiuvinyje „Wojna, 1914–1918“, kuriame nemažai to meto eiliuotų tekstų, priklijuotų laikraščių iškarpų bei atvirukų rusų ir lenkų kalbomis. Jį bibliotekai 1933 m. lapkričio 6 d. dovanojo buvęs Vilniaus valstybinio archyvo darbuotojas Vaclovas Veitka (Wacław Wejtka).

Balandžio 4 d. Petrogrado tarybos posėdyje iš užsienio grįžęs bolševikų lyderis V. Leninas visų nuostabai paskelbė, jog Vasario revoliucija baigėsi ir pareikalavo nedelsiant vykdyti socialistinę revoliuciją, t. y. kairiosioms partijoms iškėlė uždavinį prievarta paimti valdžią. Dar įterpęs į savo programą žemės ir taikos reikalavimus, jis atkreipė revoliucinės minios, suirzusios dėl laikinos valdžios neveiklumo, dėmesį (Anisimov 2014, 330–331).

Socialdemokratas Kipras Bielinis prisiminimuose rašė, jog pirmą kartą naujomis, demokratinės revoliucijos laimėtomis laisvės sąlygomis, Petrogradas ir visa Rusija šventė gegužės pirmąją. Įvyko milžiniškos demonstracijos. Atrodė, kad tai buvo ne tarptautinio socialistinio darbininkų sąjūdžio, o rusų tautos nacionalinė šventė (Bielinis 1971, 50–51). Bibliotekoje saugomas skais-

2 *Viešos laidotuvių žuvusių už laisvę aukų, 23 d. kovo, 1917 m., Petrograde* (s.l.: s.n., [1917]), LMAVB RS F37-11523, lap. 1.

3 Petras Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, [Kaunas, 1938], LMAVB RS F117-1204/3, lap. 241–245.

4 L. Jakavičiaus laiškas K. Stikliui, [Petrogradas], 1917 m. kovo 12 d., LMAVB RS F141-190, lap. 12–13.

5 „Wojna. 1914–1918“, [1917], LMAVB RS F9-3015, lap. 42v–43r.

čiai raudonas kaspinas, kurį nenustatytam savininkui prisegė moksleivė, švenčiant 1917 m. balandžio 18 (gegužės 1) d. Spasko mieste⁶. Kaspinas įsegtas sąsiuvinyje „Великая Европейская война, № 3, 1917 г. (январь–мартъ)“, kuriame yra revoliucijos atgarsius atskleidžiančių laikraščių iškarpų.

Laikinosios vyriausybės ir Petrogrado tarybos divaldystė žlugdė šalį, nes ją kopijavo provincija. Kariuomenė pradėjo sėkmingą puolimą, bet liepos 4 d. pirmajame kulkosvaidininkų pulke kilo bolševikų ir anarchistų inspiruotas suokalbis, pasireiškęs kaip maištas prieš valdžią. Laikinoji vyriausybė, palaikoma Petrogrado tarybos, jį nuslopino (Anisimov 2014, 331).

LDNKŠ Centro komiteto darbuotojas Jonas Pakalka (1894–1982) 1917 m. rugpjūčio 7 (20) d. laiške K. Stikliui rašė, kad nesėkmingai dalyvavo revoliucijos įvykiuose. Dvidešimt dienų jis buvo areštuotas kovos draugų Tauridės rūmuose (ten buvo įsikūrusios Valstybės Dūma ir Petrogrado darbininkų ir valstiečių deputatų taryba)⁷.

1917 m. liepą vokiečiai pradėjo kontrpuolimą, artėjo prie Rygos. Aleksandro Kerensko vadovaujama koalicinė vyriausybė nebesugebėjo organizuoti efektyvių kariuomenės veiksmų. Šalyje aštrėjo socialinės problemos: bedarbystė, infliacija, maisto produktų trūkumas (Anisimov 2014, 332).

Vrublevskių bibliotekoje neaptiksime Vasario revoliucijos ir po to sekusių įvykių fotografijų, tačiau yra saugoma to laikotarpio dailininkės Onos Saltonaitės-Römer (Hania Sołtanówna-Römer, 1895–1974) akvarelė „Duonos trūkumas Žytomyre“, ant popieriaus tapyta, matyt, iš natūros 1917 m. dabartinės Ukrainos teritorijoje⁸. Tai nedidelio formato tapybos darbas, leidžiantis pažvelgti į tą laikmetį. Jame pavaizduotos žmonių eilės prie duonos parduotuvės.

Rugpjūčio 26 d. vyriausiasis kariuomenės vadas generolas Lauras Kornilovas ryžosi kariniam perversmui, kad sustabdytų valstybės griūtį, sunaikintų bolševikus. Tačiau jam nepavyko net priartėti prie sostinės, jo nepalaikė Petrogrado taryba. Ši nesėkmė sudarė naujas galimybes bolševikams skelbti revoliucijos gynėjais. Jie atsigriebė už nesėkmę liepos mėnesį. Į Petrogrado tarybos vadovo postą buvo prastumtas patyręs demagogas ir oratorius Levas Trockis. Spalio 11 d. jis įsteigė Karinį revoliucinį komitetą ir parengė valdžios užgrobimo planus. Perversmas prasidėjo spalio 24 d. Karinis revoliucinis komitetas pasiuntė komisarų su negausiais raudongvardiečių būriais užimti vyriausybės pastatų, pašto, telegrafo, geležinkelio stočių. Viskas vyko taikiai, nepastebimai. Spalio 25 d. su minimaliais nuostoliais užimta Laikinosios vyriausybės rezidencija ir areštuoti jos nariai. Tos dienos vakarą prasidėjęs Rusijos tarybų antrasis suvažiavimas įteisino valdžios perdavimą bolševikams. Per kelias dienas bolševikai sugriovė kariuomenę, išvaikė policiją, sunaikino teismų sistemą (Anisimov 2014, 332–334).

Lietuvių kairieji ir dešinieji visuomenės veikėjai palankiai sutiko Vasario revoliuciją. Dešinieji aktyviai įvykiuose nedalyvavo, tačiau suprato jų reikšmę. Keletą mėnesių iki spalį bolševikų įvykdyto perversmo trukusi laisvė suteikė galimybių lietuvių politinei veiklai išsiplėsti. Pasiteisino valstybės *nuo viršaus* kūrimo šalininkų viltys, o permainingi politiniai įvykiai suaktyvino lietuvių pabėgėlius ir tremtinius Rusijoje, suteikė jiems patirties veikti viešajame gyvenime, likus metams iki Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto pasirašymo. Grįžus į gimtąjį kraštą, daugeliui nepriklausomos Lietuvos vaizdinys tapo pagrįstu siekiu (Grigaravičius 2013, 24). Lietuvių karo pabėgėlių ir tremtinių bendruomenė Rusijoje po Vasario revoliucijos galėjo pradėti veikti legaliai ir politiškai išsisluoksniavo į skirtingas draugas bei partijas.

6 „Великая Европейская война, № 3, 1917 г. (январь–мартъ)“, [Spaskas, 1917 m. balandžio 18 (gegužės 1) d.], LMAVB RS F29-74, lap. 54.

7 J. Pakalkos laiškas K. Stikliui, [Petrogradas], 1917 m. rugpjūčio 7 (20) d., LMAVB RS F141-237, lap. 8r.

8 Ona Saltonaitė-Römer, „Duonos trūkumas Žytomyre“, 1917, LMAVB RS F320-191, lap. 5.

Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpiti. Istorikas T. Balkelis tvirtina, jog masinė karo tremtis leido atsirasti tautiškai karo pabėgėlių globos politikai. 1914 m. gruodžio 4 d. įsteigtos LDNKŠ globos darbas buvo paverstas tautinės mobilizacijos kampanija, pagimdžiusia ne vieną tarpukario Lietuvos politinį lyderį. Tokios plačios veiklos Rusijoje tikslas buvo telkti bendruomenę, stiprinant ryšius su tėvyne, skatinant aukojimąsi tautai. Siūlytos pozityvios socialinės veikos: globa, švietimas, profesinis tobulėjimas, renginiai. Baigiantis karui, LDNKŠ Rusijoje turėjo 250 skyrių tinklą, mokėjo užmokestį keliems šimtams įgaliotinių, globojo apie 200 000 karo pabėgėlių. 1916 m. Draugijos mėnesio biudžetas siekė pusę milijono rublių (Balkelis 2019, 77–88).

Vrublevskių bibliotekoje LDNKŠ plataus užmojo veiklą atspindi gausūs dokumentai ir ikonografija. Viena karo pabėgėlių globos pusė atskleista O. Saltonaitės-Römer piešinyje „Prieglaudos vaikai su auklėtoja bažnyčioje“⁹. Piešta Žytomyre (dab. Ukraina) 1917 metais. Bibliotekos fonduose pavyko rasti dviejų moterų, dirbusių šioje srityje, nuotraukas. Tai Domicelė Sleževičienė¹⁰ (1884–1973), LDNKŠ Centro komiteto ypatingojo įgaliotinio, žymaus politinio veikėjo Mykolo Sleževičiaus žmona, dirbusi dantų gydytoja Kalugoje (dab. Rusija). Ji rūpinosi ir lietuvių karo pabėgėlių bei tremtinių našlaičiais. Antroji moteris, galima sakyti, prieštaringai vertinama asmenybė, yra Adelė Grigonytė-Kazanavičienė¹¹, pedagogo Mato Grigonio pusseserė. Ji buvo LDNKŠ prieglaudos vedėja prie Jekaterinoslavo (dab. Dnipro, Ukraina), vėliau tapo komuniste Baltarusijoje, mirė 1929 m. Minske (Grigonis 2008, 298, 324, 423). 1917 m. LDNKŠ skyriuose Maskvoje ir Jekaterinodare (dab. Krasnodaras, Rusija) dirbo ir mokytojas Juozas Žiugžda¹² (1893–1979, nuotraukos dešinėje). Vėliau jis perėjo į bolševikų valdžios įstaigas, o sovietmečiu tapo vienu žymiausių sovietinių ideologų. LDNKŠ įstaigose dirbo, 1917 m. Voronežo lietuvių mokytojų kursuose piešimo metodiką dėstė žymus tarpukario dailininkas Kajetonas Sklėrius¹³ (1876–1932). Bibliotekoje saugomoje nuotraukoje jis – su žmona Elena (Alė Rūta 2010, 53–56).

1916 m. vasario 23 d. Petrograde vykusiame Rusijos lietuvių organizacijų, besirūpinančių nukentėjusiųjų nuo karo šelpimu, atstovų suvažiavime svarstyta steigti bendrą visų lietuvių organizacijų tarybą, kuri turėjo derinti pabėgėlių šelpimo darbą, ruošti grįžti į Lietuvą, šelpiti vokiečių okupacijoje likusius tautiečius, skleisti žinias apie Lietuvą pasaulyje. Išrinkta komisija parengė Jungtinės lietuvių visuomeninių organizacijų atstovų tarybos pagalbai nukentėjusiems dėl karo teikti nuostatų projektą. Toks žingsnis būtų labiau sutelkęs pajėgas. Po suvažiavimo vienuolikos lietuvių veikėjų Maskvoje grupė (Mikalojus Šlepavičius, Jurgis Baltrušaitis ir kt.) kreipėsi į lietuvius inteligentus, kad jie palaikytų numatomą steigti tarybą. Rugsėjį kunigas Mykolas Krupavičius paragino tautiečius rengti rinkliavą grįžimui į Lietuvą remti. Kairiųjų leistoje *Naujojoje Lietuvoje* rašyta, jog rinkliavos negalima tiesiogiai patikėti LDNKŠ Centro komitetui, nes jame yra tik tautininkai ir klerikalai. 1916 m. gruodžio 16 d. pradėjo posėdžiauti Laikinoji organizacinė rinkliavos (mezliavos) komisija. Joje buvo akivaizdi kairiųjų persvara. Dešiniams atstovavo krikščionys demokratai, o kairiesiems – socialdemokratai, būsimoji socialistai liaudininkai. Santariečiai laikėsi tarpininkavimo tarp kairiųjų ir dešiniųjų. 1917 m. sausio 4 d. Laikinosios organizacinės rinkliavos komisijos posėdyje pirmininkas Stasys Šilin-

9 Ona Saltonaitė-Römer, „Prieglaudos vaikai su auklėtoja bažnyčioje“, Žytomyras (dab. Ukraina), 1917, LMAVB RS F320-191, lap. 6.

10 Domicelė Sleževičienė (nuotrauka), [1913], LMAVB RS F267-2885, lap. 13.

11 Adelė Grigonytė-Kazanavičienė (nuotrauka), [1916], LMAVB RS F202-1104, lap. 8.

12 Juozas Žiugžda (nuotrauka), [1913], LMAVB RS F275-928, lap. 1.

13 Kajetonas Sklėrius su žmona Elena, [1914], LMAVB RS F354-121, lap. 1.

gas (būsimas santarietis) pasiūlė Rinkliavos komitetą sudaryti iš 24 narių – 12 įvairių politinių srovių atstovų ir 12 LDNKŠ Centro komiteto narių. Šiame posėdyje dalyvavo būsimasis santarietis Kazys Šalkauskis, socialdemokratai Gabrielius Liutkevičius ir Vladas Požela, būsimieji socialistai liaudininkai Pranas Keinys ir Vaclovas Bielskis, krikščionys demokratai Andrius Dubinskas ir kunigas Jurgis Narjauskas. Nepavykus įteisinti Jungtinės tarybos, kairiųjų iniciatyva suburta Laikinoji organizacinė rinkliavos komisija įrodė, kad galima veikti bendrai ir subrandino Tautos tarybos idėją. Tuo metu pabėgėlių šelpimas, kaip įtakos liaudžiai įrankis, skaldė politinių srovių (partijų) vienybę (Grigaravičius 2013, 28–39). Bibliotekoje saugomas 1917 m. vasario 19 d. kvietimas atvykti į Petrapilio (Petrogrado) Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti visuotinį susirinkimą, kurį pasirašė Valstybės Dūmos narys Mykolas Januškevičius ir prisiekusiojo advokato padėjėjas V. Požela¹⁴.

1917 m. kovo 24 d. posėdyje LDNKŠ Centro komiteto pirmininkas M. Yčas norėjo atsisakyti pareigų. Buvo kreiptasi į tuomet jau išrinktą Lietuvos tautos tarybą, kad ši pateiktų siūlymus dėl politinės veiklos atskyrimo nuo pabėgėlių šelpimo. Demokratizuojant Draugijos veiklą, atsižvelgus į kairiųjų siūlymus, nariu nutarta laikyti kiekvieną 18 metų amžiaus neteistą asmenį, kuriam rūpi šelpimo reikalai. Liepos 2 d. pritarta taip pat kairiųjų pasiūlytam principui, kad LDNKŠ Centro komitetą sudarytų po lygiai visų politinių partijų atstovų. Kai susitarti nepavyko, P. Leonas Draugijos Centro komitetą pasiūlė sudaryti kairiosioms partijoms. Tam pritarta, kitaip būtų kentę pabėgėliai ir tremtiniai. Iki rugpjūčio 1 d. kairieji neatsakė, ar imsis savarankiškai formuoti Centro komitetą. Tą dieną nuspręsta dalį Draugijos įstaigų iš Petrogrado perkelti į Voronežą (Grigaravičius 2013, 53–54). LDNKŠ Centro komiteto vicepirmininkas Maskvoje P. Leonas atsiminimuose rašė, jog turėjo atsistatydinti iš Maskvos komiteto, apkaltinus jį nesąžiningumu ir neperrinkus pirmininku. Netekęs apmokamo darbo, jis taip pat išvyko į Voronežą¹⁵.

1917 m. rugsėjo 17 d. LDNKŠ Centro komitetas nusprendė, kad kairiųjų partijoms nuolat ieškant priekabių, jis liks tos pačios sudėties. Daugumą sudarė Tautos pažangos partijos atstovai ir krikščionys demokratai. Deja, išsiplėtus Rusijos politinei suirutei, pabėgėliai ir tremtiniai komitetą ėmė kaltinti neveiklumu, todėl LDNKŠ veikla nutrūko. Po Spalio perversmo bolševikai užgrobė visas LDNKŠ įstaigas Petrograde, kurios buvo paliktos prižiūrėti įgaliotiniui Liudui Noreikai. Lapkritį į Voronežą atvyko Lietuvos reikalų liaudies komisariato vadovas Vincas Mickevičius-Kapsukas, šio komisariato tremtinių skyriuje dirbę socialdemokratai Česlovas Petraškevičius, V. Bielskis bei V. Požela ir perėmė visas likusias LDNKŠ įstaigas (Grigaravičius 2013, 54, 71). Vrublevskių bibliotekoje saugomi LDNKŠ panaikinimą liudijantys dokumentai. Tai 1917 m. lapkričio mėn. LDNKŠ Centro komiteto bendradarbių visuotinio susirinkimo ir Rusijos tremtinių sąjungos Lietuvos likvidacinės ir organizacinės komisijos nutarimų dėl Centro komiteto apyskaitų rašymo, kuriuos pasirašė V. Požela, kopija¹⁶. Taip pat yra 1917 m. gruodžio 7 d. Rusijos tremtinių sąjungos Lietuvos likvidacinės ir organizacinės komisijos įgaliojimas V. Bielskiui likviduoti LDNKŠ¹⁷. Buvęs LDNKŠ spaustuvės vedėjas Povilas Jakubėnas (1871–1953) 1917 m. gruodžio 19 d. laiške K. Šalkauskiui rašė apie bolševikų perimtą LDNKŠ spaustuvę ir revizijos komisiją¹⁸, kurią sudarė Stasys Matjošaitis, Sergijus Klimas, Antanas Vokietaitis.

14 Kvietimas atvykti į Petrapilio (Petrogrado) Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti visuotinį susirinkimą, Petrapilis (Petrogradas), 1917 m. vasario 19 d., LMAVB RS F237-70, lap. 2.

15 Petras Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, [Kaunas, 1938], LMAVB RS F117-1204/4, lap. 341.

16 [LDNKŠ] Centro komiteto bendradarbių visuotinio susirinkimo ir [Rusijos tremtinių sąjungos] Lietuvos likvidacinės ir organizacinės komisijos nutarimai, [Voronežas, 1917 m. lapkričio mėn.], LMAVB RS F175-612, lap. 141r.

17 Rusijos tremtinių sąjungos Lietuvos likvidacinės ir organizacinės komisijos įgaliojimas V. Bielskiui, Petrogradas, 1917 m. gruodžio 7 d., LMAVB RS F238-83, lap. 2.

18 P. Jakubėno laiškas K. Šalkauskiui, [Voronežas], 1917 m. gruodžio 19 d., LMAVB RS F281-28, lap. 4r.

1917 m. gruodžio 20 d. LDNKŠ Centro komiteto aplinkraštį dėl reikalų ir turto perdavimo Rusijos tremtinių sąjungos Lietuvių likvidacinei ir organizacinei komisijai teko pasirašyti patiems LDNKŠ vadovams – pirmininkui M. Yčui bei sekretoriui Jurgiui Linartui¹⁹. 1917 m. gruodžio 29 d. apie numatomą LDNKŠ likvidavimą laiške K. Šalkauskiui iš Kalugos (dab. Rusija) rašė ir LDNKŠ Centro komiteto ypatingasis įgaliotinis M. Sleževičius²⁰.

Globa. Politikos ir visuomenės veikėjos Felicijos Bortkevičienės vadovaujama Lietuvių globa šelpti broliams lietuviams iš Prūsų Lietuvos (sutrumpintai Globa) rūpinosi daugiau kaip 4000 Mažosios Lietuvos tremtinių lietuvių, išlaikė 6 pradžios mokyklas, 4 senelių prieglaudas. Per mėnesį išleisdavo daugiau kaip 4000 rublių. Nors Mažosios Lietuvos tremtinius (Vokietijos piliečius), be lietuvių Globos, dar šelpė ir Vokietija per JAV konsulatą, jų padėtis Rusijoje buvo labai sunki. Draugijos vadovė F. Bortkevičienė apie savo keliones po Rusiją, ieškant Mažosios Lietuvos tremtinių, 1917 m. rašė Amerikoje leidžiamame liberaliame savaitraštyje *Ateitis*, kurį redagavo Albinas Rimka (Subačius 2010, 79, 82). Rankraščių skyriaus A. Rimkos fonde (F276) yra saugoma geros kokybės F. Bortkevičienės (1873–1945) nuotrauka²¹. Ši iškili moteris Pirmojo pasaulinio karo metais ne tik vadovavo Globai, bet 1917 m. buvo viena iš Rusijos lietuvių seimo organizatorių, socialistų liaudininkų demokratų partijos narė. Rankraščių skyriuje esančiame mašiniškame „Už lietuvių. Medžiaga spaudai“ greta žymių tarpukario Lietuvos autorių straipsnių apie lietuvių moterų politinę ir visuomeninę veiklą yra rašinys ir apie F. Bortkevičienę, išryškinantis jos veiklą Globos draugijoje²². Retų spaudinių skyriaus fotografijų fonde rastume ir A. Rimkos (1886–1944) nuotrauką²³. Galima pridurti, kad jis 1917 m. dirbo Voroneže, buvo socialistų liaudininkų demokratų partijos narys. Išlikęs A. Rimkos laiškas F. Bortkevičienei, kuriame jis 1917 m. vasario 10 d. rašo apie Prūsų lietuviams išrūpintą paramą, jų simpatijų Lietuvai skatinimą, galimą bendradarbiavimą su nuo klerikalų atsiskyrusiais tautininkais²⁴.

Kilus Vasario revoliucijai, F. Bortkevičienė buvo Petrograde, tvarkė Draugijos reikalus, todėl turėjo galimybę įsitraukti į aktyvią politinę veiklą. 1917 m. balandžio pabaigoje ji aukų rinkti išvyko į Stokholmą (Subačius 2010, 81).

1917 m. spalio 23 d. Maskvoje likęs studentas Vytautas Leonas laiške tėvui, LDNKŠ Centro komiteto vicepirmininkui P. Leonui, rašė į Voronežą apie studentų draugijos visuotiniame susirinkime apsilankiusį A. Rimką, kuris spalio 26 d. turėjo skaityti paskaitą apie Prūsų lietuvius²⁵. Gautas pelnas buvo numatytas skirti Globai. Na, o kitas P. Leono sūnus, taip pat studentas Jonas Leonas po kelių dienų laiške tėvui taip pat pranešė apie spalio 26 d. vyksiančią A. Rimkos paskaitą, skirtą Prūsų lietuvių problemoms apžvelgti²⁶.

Globos vadovei F. Bortkevičienei dirbuojantis Stokholme, 1917 m. spalį įvyko bolševikų perversmas, todėl į Rusiją ji negrįžo. 1917 m. pabaigoje bolševikai nacionalizavo paskutinius banke buvusius Draugijos pinigus ir ką tik iš Amerikos gautas aukas. Draugijos vykdyta šalpos veikla nutrūko, o 1918 m. vasarį buvo uždaryta ir pati Draugija (Subačius 2010, 82). Vienas iš jos vadovų – J. Z. Valaitis, prijaučiantis bolševikams, ėmė gauti iš jų paramą Draugijos globotiems žmonėms (Bortkevičienė 1939, 55–56).

19 LDNKŠ Centro komiteto aplinkraštis, 1917 m. gruodžio 20 d., LMAVB RS F37-11405, lap. 55.

20 M. Sleževičiaus laiškas K. Šalkauskiui, Kaluga (dab. Rusija), 1917 m. gruodžio 29 d., LMAVB RS F281-29, lap. 1r.

21 Felicija Bortkevičienė, [1925], LMAVB RS F276-277, lap. 1.

22 „Už lietuvių. Medžiaga spaudai“, LMAVB RS F12-3078, lap. 116–117.

23 Albinas Rimka, [1915], LMAVB RSS Fg1-2904/7.

24 A. Rimkos laiškas F. Bortkevičienei, 1917 m. vasario 10 d., LMAVB RS F54-1208, lap. 1r.

25 V. Leono laiškas P. Leonui, Maskva, 1917 m. spalio 23 d., LMAVB RS F117-1204/3, lap. 269r.

26 J. Leono laiškas P. Leonui, Maskva, 1917 m. spalio 25 d., LMAVB RS F117-1091, lap. 2r.

Kai 1918 m. kovo 3 d. buvo pasirašyta Sovietų Rusijos ir Vokietijos taikos sutartis Breste, Vokietija pasirūpino, kad Mažosios Lietuvos tremtiniai vieni iš pirmųjų per Vilnių galėtų grįžti į Rytprūsius ir Klaipėdos kraštą (Čepėnas 1986, 53).

„Grūdas“. Ne tik dešinieji visuomenės veikėjai globojo pabėgėlius ir tremtinius, liaudininkai ir socialdemokratai įsteigė alternatyvią šelpimo draugiją. 1916 m. gruodžio 11 d. Petrograde susirinko 73 būsimieji steigėjai ir nariai. Jų įkurta „Grūdo“ draugija turėjo padėti visiems Lietuvos gyventojams, nepaisant tautinių, tikybinių ir pasaulėžiūrinių skirtumų. Į valdybą išrinkti M. Januškevičius, G. Liutkevičius, V. Požela, Vladimiras Zubovas, P. Keinys. Paramos tikėtasi iš socialistinio Lietuvos šelpimo fondo Amerikoje, kuris iš pradžių atsiuntė 20 000 rublių (Grigaravičius 2013, 35).

1917 m. pabaigoje „Grūdas“ turėjo 6 skyrius, 4 prieglaudas (179 vaikai), 7 pradžios mokyklas, kuriose mokėsi 438 mokiniai, ir tiek pat vakarinių kursų suaugusiems. 1918 m. sausio–birželio mėn. „Grūdo“ valdybą sudarė V. Zubovas (pirmininkas), V. Bielskis, M. Januškevičius, Lietuvos šelpimo fondo atstovas Andrius Bulota. Skyriai veikė Pskove (36 nariai), Mogiliave (24 nariai), Ostrove. Likvidavus LDNKŠ, „Grūdo“ veikla išsiplėtė. Pskove Draugija perėmė keturias buvusios konkurentės vaikų prieglaudas (Grigaravičius 2013, 35–36). Tuo sėkmingu Draugijai laikotarpiu 1917 m. spalio 23 d. Smolensko lietuvių tautos taryba prašė „Grūdo“ draugijos valdybą paremti lėšomis Smolensko bendrojo lavinimo ir technikos kursus²⁷. Prašymą pasirašė Smolensko lietuvių tautos tarybos pirmininkas dr. Motiejus Nasvytis. 1918 m. gegužės 4 d. socialdemokratas K. Bielinis laiške V. Poželai siūlė prie „Grūdo“ draugijos steigti sandėlį, kuriame savo daiktus galėtų laikinai pasidėti į Lietuvą grįžtantys ilgiau Rusijoje gyvenę lietuviai²⁸. 1918 m. birželio 10 d. „Grūdo“ draugijos valdyba įgaliojo V. Poželą būti Draugijos atstovu Maskvoje²⁹, o Vincentas Ruzgas buvo įgaliotas gauti Draugijos korespondenciją ir pinigus³⁰.

Vis dėlto dėl nepalankių aplinkybių, pinigų stygiaus, nesutarimų su dešiniaisiais, 1918 m. birželį „Grūdas“ veiklą nutraukė (Grigaravičius 2013, 35–36). Šios Draugijos įstaigos daugiausia buvo išlaikomos iš Amerikos lietuvių siunčiamų aukų. A. Bulota lietuvių kolonijose buvo surinkęs 65 594 rublius (Čepėnas 1986, 53). Bibliotekoje esančiame A. Bulotos (1872–1941) fonde (F88) yra jo to laikotarpio nuotrauka³¹.

Jaunimo organizacijos. Rusijoje, ypač Voroneže, kur mokėsi dauguma moksleivių, veikė keletas pagrindinių jaunimo organizacijų, kurios atspindėjo to meto ideologines sroves: ateitininkai – krikščioniškąją demokratiją, aušrininkai – socializmą, visuomenininkai – marksizmą. Iki 1917 m. Vasario revoliucijos jaunimo organizacijos veikė slaptai. Vasarą jų veikla tapo legali. Voroneže leisti politinių srovių laikraščiai: *Ateities spinduliai*, *Aušrinė*, *Atžala* (Pukienė 2008, 23). Dalis Voronežo moksleivių, gyvenusių Gruzavos gatvėje esančiame bendrabutyje, 1916 m. birželio 1 d. buvo nufotografuoti bendroje nuotraukoje³². Pirmoje eilėje ketvirtas iš kairės sėdi vėliau rašytoju tapęs Juozas Butkus, centre – bendrabučio prižiūrėtojas Juozas Kairiūkštis.

27 Smolensko lietuvių tautos tarybos prašymas, skirtas „Grūdo“ draugijos valdybai, Smolenskas, 1917 m. spalio 23 d., LMAVB RS F70-160, lap. 1.

28 K. Bielinio laiškas V. Poželai, 1918 m. gegužės 4 d., LMAVB RS F237-11, lap. 2.

29 „Grūdo“ draugijos valdybos įgaliojimas, skirtas V. Poželai, Petrogradas, 1918 m. birželio 10 d., LMAVB RS F237-8, lap. 1.

30 „Grūdo“ draugijos valdybos įgaliojimas, skirtas V. Ruzgui, [1918], LMAVB RS F237-95, lap. 1.

31 Andrius Bulota, [1920], LMAVB RS F88-31, lap. 26.

32 Moksleiviai, gyvenę Gruzavos gatvėje esančiame bendrabutyje, Voronežas, 1916 m. birželio 1 d., LMAVB RSS Fg1-3267.

Gausiausia ateitininkų organizacija vienijo apie 400 narių. Jų veiklą ypač skatino į Voronežą atvykęs jaunas kunigas M. Krupavičius, paskirtas M. Yčo berniukų gimnazijos kapelionu. Svarbiausi ateitininkų veiklos principai buvo katalikiškumas, tautiškumas, visuomeniškumas, šeimyniškumas ir inteligentiškumas. Negausi jų Teologijos sekcija rengė ir viešino referatus religijos filosofijos ir istorijos temomis. Dramos ir muzikos sekcija organizavo vaidinimus, vakarus. Dailininkų sekcija būrė besidominčius dailės istorija, gamino dekoracijas pasirodymams. 1917 m. birželio 2–13 d. Voroneže įvyko pirma vieša ateitininkų konferencija, kurioje išrinktos Centro valdybos pirmininku tapo Antanas Matulaitis. Konferencijoje aptarti Rusijos lietuvių seimo nutarimai, diskutuota nepriklausomos Lietuvos švietimo klausimais. Nutarta, jog laisvos Lietuvos mokykloje turi būti dėstoma tikyba (Pukienė 2008, 23–24). Konferencijoje pranešta, kad Voroneže veikė 20 ateitininkų kuopelių, Petrograde – keturios, po dvi – Tambove bei Soročynčiuose (dab. Ukraina), po vieną Jekaterinoslave (dab. Dnipras, Ukraina), Maskvoje, Bogorodicke, Žytomyre ir kitose vietose (Skrupskelis 2010, 248). Viena iš ateitininkų buvo būsima istorinės kartografijos Lietuvoje pradininkė Ona Girčytė (vėliau – Maksimaitienė). Voroneže, būdama VII klasės moksleivė, ji nusifotografavo su draugėmis (nuotraukoje antra iš dešinės)³³.

Voroneže aušrininkų buvo apie 200. Ši organizacija pabrėžė individualizmo, demokratijos ir socializmo principus. Voronežo aušrininkai leido šapirografinį laikraštį *Sukūrys* (Pukienė 2008, 24). Maskvos aušrininkai nuo 1917 m. leido mėnesinį laikraštį *Aušrinė*. Nuo 4–6 numerio jį spausdino aušrininkų spaustuvė Voroneže, redagavo redakcinė kolegija: Petras Čerkeliūnas, Valerija Čiurlionytė, Balys Sruoga, J. Žiugžda, Mečys Markauskas (*Žurnalistikos enciklopedija* 1997, 44). 1917 m. gegužę sušaukus Rusijos lietuvių seimą, Voronežo aušrininkai pasiuntė jam sveikinimo telegramą, kuri saugoma Vrublevskių bibliotekoje³⁴.

Dar būdamas moksleivis, poetas Julius Janonis su keliais bendraminčiais atskilo nuo aušrininkų ir 1915 m. įsteigė marksistinę organizaciją, kurios nariai pasivadino visuomenininkais. Jų buvo apie dvidešimt (Pukienė 2008, 24). Bibliotekoje yra poeto J. Janonio (1896–1917), 1917 m. tapusio bolševikų partijos nariu, originalios fotografijos kopija³⁵. Itin vertinga Visuomenininkų grupės Voroneže nuotrauka, sovietmečiu gauta iš Anglijoje gyvenusio agronomo Gutausko. Nuotraukoje pirmoje eilėje iš kairės pirmas – Jonas Kovalskis, antras – neatpažintas asmuo, trečias – J. Janonis, ketvirtas – neatpažintas asmuo, penktas – poetas J. Butkus, šeštas – neatpažintas asmuo, septintas – Gutauskas. Paskutinėje eilėje prie sienos iš kairės – Rudaitis, Lazauskas, Vosylius, Pukelevičius, Vileišis, Gruodis.

1917 m. aušrininkų ir visuomenininkų veikla įgijo politinį pobūdį. Politinėms partijoms pradėjus veikti viešai, aušrininkai ėmė bendradarbiauti su socialistais liaudininkais, kai kurie įstojo į socialistų revoliucionierių partiją, o visuomenininkai daugiausia tapo bolševikais (Andrijauskaitė 2013, 121, 131). Bibliotekoje saugomas Kazės Mižutavičiūtės atminimų albumėlis, kurio įrašuose – Rusijos revoliucijos atspindžiai³⁶. Greta rusiškų ir lenkiškų įrašų, yra ir lietuviškų, iš kurių turinio galima spręsti, jog tai kairiųjų pažiūrų jaunimo užrašai. Įrašyti, matyt, tuo metu plitę revoliuciniai tekstai: „Marselietė“, „Kovojo žuvusiems“, Maironio „Mylėk, lietuvi, tą brangią žemę.“ Tačiau yra ir originalių, galbūt pačių kurtų eilių. 1917 m. gegužės 2 d. Voroneže Pranas albumėlyje paskelbė: Kas bus, kas nebus[,] Mūs idėja nepražus[.]/ Pirmeiviai gyvavo,/ Pirmei-

33 O. Girčytė su draugėmis, Voronežas, [1917], LMAVB RS F277-542, lap. 1.

34 Aušrininkų telegrama, kurioje jie sveikina Rusijos lietuvių seimą ir Lietuvių tautos tarybą, [1917 m. gegužė], LMAVB RS F238-40, lap. 10.

35 Julius Janonis, [Voronežas, 1915], LMAVB RSS Fg1-1983/6.

36 K. Mižutavičiūtės atminimų albumėlis, Šiluva, Naujieji Sokolnikai, Voronežas, 1914–1918, LMAVB RS F238-89, lap. 2v, 7I, 21V, 19V–20I.

viai gyvuos[.]/ Tegul klerikalai sau dūksta[.]/ Mes tik juokiamės iš to! Na, o birželio 11 d. Antanas Civiškas įrašė: Tegyvuoją Dedejį Rusijos Revoliucija/ Tegyvuoją visi jos vykdytojai.../ Tępražūva visi priešai jos[.]/ Ir mūsų (t. y. socializmo) idealo naikintojai.

Nepriklausantys jokiai ideologinei srovei Voronežo moksleiviai sudarė bešalių grupę. Tai buvo apie 80 asmenų, kurie leido šapirografinį laikraštėlį *Ugnelė*, rengė vaidinimus, grojo styginių instrumentų orkestre (Pukienė 2008, 24).

Skirtingos ideologinės orientacijos jaunimas konfrontavo. Ateitininkai ir aušrininkai vieni kitus kritikavo spaudoje. Būdavo renginių, kai visus suvienydavo tautinė ir kultūrinė veikla, tačiau ideologinė takoskyra ypač išryškėjo po 1917 m. Vasario revoliucijos. Kunigas M. Krupavičius atsiminimuose kaltino aušrininkus, kad šie dalyvavo, suimant Vyriausios lietuvių tautos tarybos narius, ateitininkus. Juos įkvėpė lietuviai bolševikai (Krupavičius 2006, 265–266). 1917 m. gruodį likviduojant LDNKŠ Centro komitetą, save vadinantys pažangiosios moksleivių atstovais (kairiųjų pažiūrų) buvusios Moksleivių reikalų tarybos nariai Justinas Baltrušaitis, J. Butkus ir Petronėlė Vosyliūtė rengė visuotinį Voronežo lietuvių moksleivių susirinkimą, kuriame turėjo būti pranešta apie Antrąjį visos Rusijos tremtinių suvažiavimą ir išrinkta Voronežo lietuvių moksleivių tremtinių taryba iš 13 narių. Bibliotekoje yra šio susirinkimo pranešimo projektas su neįrašytomis datomis³⁷. Ar šis susirinkimas įvyko, nežinoma.

Lietuvių krikščionių demokratų partija. Anot kunigo M. Krupavičiaus, po Vasario revoliucijos Rusijoje krikščionių demokratų kuopelės savaime kūrėsi beveik visose didesnėse lietuvių kolonijose (Laukaitytė 1994, 41). 1917 m. vasario 4 d. Lietuvių krikščionių demokratų kuopa paskelbė rezoliuciją dėl Tautos tarybos ir Rinkliavos (mezliavos) komiteto steigimo, kurioje pabrėžiama, jog katalikų srovė turi būti atstovaujama tinkamai, atsižvelgiant į didelį sekėjų skaičių³⁸.

Tik 1917 m. pradžioje įsteigtas Lietuvių krikščionių demokratų partijos Centro komitetas Petrograde pradėjo partinį darbą koordinuoti. Šį komitetą sudarė Petrogrado dvasinėje akademijoje ir seminarijoje dirbę kunigai Pranas Būčys, Blažiejus Čėsnys, Aleksandras Grigaitis, Kazimieras Rėklaitis, Dūmos atstovas kunigas J. Laukaitis. Maskvoje krikščionims demokratams vadovavo studentas Vytautas Endziulaitis, 1917 m. pavasarį kartu su bendraminčiais Zigmū Starkumi, Boleslovu Januliu ir kitais parengęs Lietuvių krikščionių demokratų partijos programą. Voroneže krikščionių demokratų kuopa įsteigta balandžio 7 d. (Laukaitytė 1994, 41–42). Matyt, tuo metu Lietuvių spaustuvėje Voroneže buvo išspausdintas atsisaukimas į lietuvius katalikus dėl fondo sudarymo, kurį pasirašė fondo pirmininkas kunigas M. Krupavičius ir sekretorius studentas Leonas Bistras³⁹. Taip siekta sutelkti katalikišką elektoratą, kad būtų atsispirta oponuojančioms kitoms politinėms jėgoms. Per metus partijos narių skaičius pasiekė 500 narių. Voroneže krikščionys demokratai įsteigė vakarinius kursus suaugusiems, liaudies universitetą, darbo biurą.

Prieš renkant Lietuvių tautos tarybą partijų atstovavimo principu, susirūpinta, kad gausiausia krikščionių demokratų partija laimės mažumą balsų, todėl buvo įsteigta partija, atstovaujanti tautininkams katalikams – Lietuvių katalikų tautos sąjunga. Netrukus šios sąjungos atstovai kunigas K. Rėklaitis ir Julė Žilevičaitė tapo 1917 m. kovo 13 d. įsteigtos Lietuvių tautos tarybos nariais. Kairieji suabejojo, ar sąjunga gali veikti kaip partija. Paskutinį kartą šiai Sąjungai kunigas

37 Skelbimas apie moksleivių visuotinio susirinkimo sušaukimą. [Voronežas, 1917 m. gruodžio mėn.], LMAVB RS F70-282, lap. 1.

38 Lietuvių krikščionių demokratų kuopos rezoliucija, 1917 m. vasario 4 d., LMAVB RS F237-68, lap. 52.

39 *Lietuviai katalikai!* (Voronežas: Lietuvių spaustuvė, [1917]), LMAVB RS F70-149, lap. 1.

Pranas Penkauskas atstovavo lapkričio 16–19 d. Voroneže įvykusiame lietuvių partijų suvažiavime, kurio tikslas buvo tęsti politinę veiklą, pakrikusią po seimo. Šios Sąjungos neilgo gyvavimo istorija rodo, jog tai buvo dirbtinai sukurta organizacija, nunykus, kai tik atliko savo vaidmenį.

1917 m. kovo 5 d. Petrograde įvyko krikščionių demokratų, Lietuvių katalikų tautos sąjungos ir Tautos pažangos partijos atstovų susirinkimas, kuriame dalyvavo apie 70 žmonių. Svarstyta, kaip lietuvius sutelkti politinei veiklai, ir nutarta steigti Liaudies sąjungą. Šios Sąjungos įstatas turėjo parengti komisija, kurią sudarė po du partijų atstovus: Juozas Tumas ir L. Noreika – iš Tautos pažangos partijos, kunigas Juozas Vailokaitis ir Antanas Tumėnas – iš Lietuvių krikščionių demokratų partijos, kunigas K. Rėklaitis bei Juozas Januškevičius – iš Lietuvių katalikų tautos sąjungos. Metų pabaigoje Liaudies sąjungą sudarė 65 skyriai, jai priklausė daugiau kaip 8000 narių. Ji leido katalikišką savaitraštį *Vadas*. Liaudies sąjunga veikė iki 1918 m. rugpjūčio mėnesio. Didžiausias jos nuopelnas – tremtinių grįžimo į Lietuvą organizavimas: Sąjunga išduodavo pažymas, turėjo įgaliotinius (Laukaitytė 1994, 42–46).

Vrublevskių bibliotekoje saugomas pluoštelis su Liaudies sąjunga susijusių dokumentų. Tai multiplikuotas rankraštis „Liaudies sąjungos įstatai“⁴⁰. Jie buvo priimti 1917 m. kovo 12 dieną. Juose apibrėžtas tikslas, priemonės jam pasiekti, struktūra, veiklos principai ir likvidavimo tvarka. Panašus dokumentas yra Liaudies sąjungos centro komiteto cirkuliaras Nr. 2, kuriame pateiktas laikinas reguliamas apie Liaudies sąjungos organizaciją ir veikimą⁴¹. Šį dokumentą 1917 m. balandžio 1 d. pasirašė Liaudies sąjungos Organizacinės sekcijos vedėjas kunigas K. Rėklaitis Petrapilyje (Petrograde). Aštrių susikirtimų su lietuvių socialdemokratais bei socialistais liaudininkais pasaulėžiūros klausimais padarė, matyt, buvo Liaudies sąjungos bendruomenėje skleistos multiplikuotos paskaitos. Paskaitoje Nr. 5⁴² polemizuota su idėjiniais priešininkais religijos, materializmo, bažnyčios klausimais, kritikuoti socialistai Karlas Kautskis ir Augustas Bebelis. Iš dokumento sužinome ir apie vieną Liaudies sąjungos narį. Tai Petro Miklaševičiaus iš Siversko, 1917 m. liepos 4 d. už liepos mėnesį įmokėjusio 1 rublio nario mokesčių kvitas⁴³.

1917 m. birželio 5 d. Petrograde įvyko Lietuvos krikščionių demokratų partijos steigiamoji konferencija. Priimtoje partijos programoje numatyta ginti darbo žmonių interesus, įgyvendinti ryžtingą žemės reformą (Laukaitytė 2020, 42).

1917 m. rudenį artėjant bolševikiniam perversmui, krikščionių demokratų centras persikėlė į Voronežą. Partijos lyderiu tapo kunigas M. Krupavičius. Į Centro komitetą išrinkti A. Tumėnas, Eliziejus Draugelis, Petras Karvelis ir kt. (*Politinės partijos Lietuvoje* 2020, 223).

Revoliucinėje Rusijoje geriau organizuotos socialistinės partijos stengėsi išstumti krikščionis demokratų iš politinio gyvenimo kaip atgyvenusius, reakcines jėgas. Tačiau socialinis ir politinis krikščionių demokratų ryžtingumas, kuris mažai skyrėsi nuo jų kairiųjų priešininkų radikalumo, taip pat pabrėžiami katalikybės ir tautiniai dalykai padėjo jiems įgyti nuo karo į Rusiją pasitraukusių ar ištremtų lietuvių pasitikėjimą ir apsaugoti juos nuo įsitraukimo į bolševikų perversmą ir struktūras (Laukaitytė 1994, 41).

Tautos pažangos partija. Partijos steigiamasis susirinkimas įvyko 1917 m. vasario 20 d. buvusių viltininkų kunigo J. Tumo, Juozo Kubiliaus ir L. Noreikos iniciatyva (Grigaravičius 2013, 44). Ta proga pasirodė kunigo J. Tumo programinis straipsnis „Tautos pažanga“, išspausdintas savaitraštyje *Lietuvių balsas* 1917 m. vasario 26 d. (*Vaižganto raštai* 1929, 206–207). Šio Tautos

40 Liaudies sąjungos įstatai, 1917 m. kovo 12 d., LMAVB RS F238-46, lap. 1–2.

41 Liaudies sąjungos organizacija ir veikimas, Petrapiilis, 1917 m. balandžio 1 d., LMAVB RS F12-3493, lap. 1.

42 Liaudies sąjunga: Paskaita Nr. 5, [1917], LMAVB RS F237-69, 4 p.

43 P. Miklaševičiaus sumokėto mokesčio kvitas, Siverskas, 1917 m. liepos 4 d., LMAVB RS F70-492, lap. 21.

pažangos partijos steigėjo to meto atvaizdas Lietuvių [draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti] Centro komiteto įgaliotinio Kopenhagoje buvo atspausdintas kaip atvirukas,⁴⁴ o gautas lėšas numatyta skirti lietuvių belaisvių šalpai.

1917 m. kovo 14 d. visuotiniame susirinkime išrinktas Tautos pažangos partijos Centro komitetas: pirmininkas M. Yčas, pavaduotojai L. Noreika ir Augustinas Voldemaras, sekretorius J. Linartas, sekretoriaus padėjėja Stasė Tallat-Kelpšaitė, nariai: Gustavas Feterauskas, Boleslovas Masiulis, Vincas Kvieska. Skubėta sutelkti partiją, kad jos atstovus būtų galima siųsti į Lietuvių tautos tarybą.

Nuo kovo pabaigos pažangininkų pozicijas dėl Lietuvos ateities grindė profesorius A. Voldemaras, pirmenybę teikęs tarptautiniam Lietuvos klausimo sprendimui. Jo nuomone, pirma turėjo būti sukurta valstybė, o Steigiamasis susirinkimas turėjo vykti, ją pripažinus. 1917 m. gegužės 26 d., prieš susirenkant Rusijos lietuvių seimui, Santara bandė sušaukti partijų atstovų pasitarimą. Atėjo tik pažangininkai ir pareiškė, kad reikalau Lietuvos nepriklausomybės. Rusijos lietuvių seime, vykusiame 1917 m. gegužės 27 – birželio 3 (birželio 9–16) dienomis, dauguma balsavo už Tautos pažangos partijos pasiūlytą rezoliuciją. Ją parėmė krikščionys demokratai, tautiniai katalikai, nepartiniai (daugiausia Lietuvos liaudies sąjungos nariai ir karininkų grupė, vadovaujama Vlado Nagevičiaus). Kalbėdamas Seime, A. Voldemaras reikalavo Lietuvos valstybės nepriklausomybės (Grigaravičius 2013, 44–63).

Vrublevskių bibliotekoje galima rasti A. Voldemaro, kuris 1917–1918 m. ėjo Permės universiteto profesoriaus pareigas, buvo istorikas, Tautos pažangos partijos steigėjas, Rusijos lietuvių seime skelbė Lietuvos nepriklausomybės idėją, dalyvavo Rusijos tautų kongrese Kijeve, o su Ukrainos delegacija – Bresto taikos derybose, to meto nuotrauką⁴⁵.

Petrapilio (Petrogrado) lietuvių seimo rezoliucija dėl Lietuvos nepriklausomybės, priimta birželio 3 dieną, remiantis Tautos pažangos partijos projektu, kurį rengė A. Voldemaras ir L. Noreika, atskleidė konservatorišką nuostatą kurti valstybę *iš viršaus*. Tai netenkino kairiųjų, todėl Seimas skilo (Grigaravičius 2013, 64, 71–72).

1917 m. rugsėjo 8–15 d. Kijeve vykusiame Rusijos tautų kongrese A. Voldemaras kalbėjo, jog Lietuva turi būti nepriklausoma, o lietuviai kongrese turėtų dalyvauti kaip savarankiškos valstybės atstovai. Kunigas J. Tumas pažymėjo, kad vieninteliai lietuviai nepritarė Laikinosios vyriausybės pasiūlytam Rusijos federacijos projektui. Po diskusijų Kongresas priėmė rezoliuciją Lietuvos klausimu. Joje atkreiptas Rusijos Laikinosios vyriausybės dėmesys į tai, kad reikia pripažinti lietuvių teisę sudaryti suverenią Lietuvos valstybę iš Didžiosios ir Mažosios Lietuvos bei lietuviškos Suvalkų gubernijos dalies, laikantis tautų apsisprendimo principo (Grigaravičius 2013, 64–65).

1917 m. pabaigoje Tautos pažangos partijos aktyvas persikėlė į Voronežą ir tęsė *Lietuvių balso* (buvusio LDNKS Centro komiteto laikraščio) leidybą. Jį redagavo M. Yčas, kunigas Julijonas Jasienskis, Juozas Vokietaitis ir Konstantinas Šakenis. Tačiau 1918 m. vasario mėn. bolševikai sustabdė laikraščio leidimą (*Tautinės minties keliu* 1979, 78).

44 Juozas Tumas (Kopenhaga: Lietuvių [draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti] Centro komiteto įgaliotinis, s.a.), LMAVB RS F101-215, lap. 2.

45 Augustinas Voldemaras, [1920], LMAVB RS F172-34, lap. 2.

Demokratinė tautos laisvės santara. Šios partijos steigimo reikalus Petrapilio kuopa pradėjo svarstyti dar prieš revoliuciją, t. y. 1917 m. sausio 21 dieną. Grupė narių prisijungė, kai kovą maskviečiai lietuviai įkūrė Demokratinę tautos laisvės santaros partiją, sutrumpintai vadintą Santara⁴⁶. Jos steigimą paskatino Rusijos lietuvių politiniai nesutarimai, studentų politinis veiklumas. Partijos pavadinimą pasiūlė poetas J. Baltrušaitis. Į šią partiją stojo maskviečiai P. Leonas, Tomas Naruševičius, Juozas Vanagas-Simonaitis, Tadas Petkevičius, Vincas Mašalaitis, Vaclovas Sidzikauskas, Vytautas Petrusis, Petrograde gyvenę S. Šilingas, K. Šalkauskis, B. Sruoga, Rapolas Skipitis, Adomas Varnas, Petras Šalčius, Stasys Naginskas ir kiti (Urbonas 2010, 118). Vieno žymiausių santariečių, advokato P. Leono atsiminimuose aprašytas Santaros partijos įsteigimas⁴⁷. Išrinktas Santaros partijos Centro komitetas: pirmininkas P. Leonas, vicepirmininkas S. Šilingas, sekretoriai T. Petkevičius ir R. Skipitis. Komiteto būstinė veikė Petrograde (Urbonas 2010, 119). Bibliotekoje yra advokato, LDNKŠ įgaliotinio, veiklaus Santaros partijos nario K. Šalkauskio nuotrauka, daryta apie 1925 metus⁴⁸.

Nuo 1917 m. kovo partija Petrograde leido laikraštį *Santara*. Tų metų spalį laikraščio leidyba buvo perkelta į Maskvą, o 1918 m. kovą – sustabdyta (Urbonas 2010, 120). Įdomu, kad šio laikraščio viena iš korespondencijų buvo rašytojo, lietuviškų gimnazijų direktoriaus Prano Mašiotos dukra Marija, kuri su tėvais gyveno Voroneže. To meto M. Mašiotaitės nuotraukos kopija saugoma bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fotografijų fonde⁴⁹.

Iš pradžių santariečiai Lietuvos ateitį siejo su demokratine Rusija: buvo plačios Lietuvos autonomijos Rusijos demokratinėje federacinėje valstybėje šalininkai. Nors partija buvo ką tik įsteigta, bet į Rusijos lietuvių seimą, kurį sudarė 272 nariai, iš įvairių Rusijos vietų buvo išrinkta trisdešimt santariečių. Seimo dalyvė Birutė Grigaitytė-Novickienė prisiminė, kad santariečio P. Leono kalba, pagrįsta išvedžiojimais, jog Rusijoje tėra maža tautos dalis ir kad sprendimas dėl valstybės likimo priklauso visiems Lietuvos žmonėms, jokių būdu negalėjo būti suprasta kaip pasisakymas prieš Lietuvos nepriklausomybę. Jos nuomone, patriotizmo stokos negalima primesti nei S. Šilingui, nei P. Leonui. Santariečiai balsavo ne prieš nepriklausomybę, bet prieš tai, kad ją skelbtų tik Rusijoje buvusi tautos dalis, o ne visa tauta (Leonavičius 2002, 234, 250).

Santara siekė suburti liberalių pažiūrų lietuvius ir švelninti ginčus tarp dešiniųjų ir kairiųjų politinių grupuočių. Jau po bolševikų perversmo, 1917 m. lapkričio 30 dieną, ilgame (15 lapelių) laiške tėvui P. Leonui į Voronežą jo sūnus Vytautas iš Maskvos rašė apie socialdemokratų kritiką santariečių atžvilgiu, pateikė ištisai nurašęs V. Kapsuko ir Zigmo Angariečio straipsnius, įdėjo žinutes iš rusiškų laikraščių apie Lietuvos Tarybos veiklą⁵⁰. Jis ragino tėvą atsakyti į kritiką ir pats pasižadėjo parašyti į *Santarą*. 1918 m. sausio 15 d. laiške K. Šalkauskiui Vladislovas Motieka iš Donecko srities Muškietovo prašė atsiųsti Santaros ir kitų partijų, kurių atstovai įėjo į lietuvių tautos tarybą, programas⁵¹.

Pagrindinis Santaros siekis buvo nepriklausomos valstybės atkūrimas. Atkurtos valstybės valdymo formą jie numatė kaip demokratinę respubliką.

46 Demokratinė Tautos Laisvės Santara. Petrapilio kuopa, [Petrogradas], 1917 m. sausio 21 d. – gegužės 5 d., LMAVB RS F189-1065, lap. 1–10.

47 Petras Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, [Kaunas, 1938], LMAVB RS F117-1204/3, lap. 236.

48 Kazys Šalkauskis, [1925], LMAVB RS F281-16, lap. 3.

49 Marija Mašiotaitė, LMAVB RSS Fg1-214/3.

50 V. Leono laiškas P. Leonui, [Maskva], 1917 m. lapkričio 30 d., LMAVB RS F117-1204/4, lap. 352–359.

51 V. Motiekos laiškas K. Šalkauskiui, Muškietovas, 1918 m. sausio 15 d., LMAVB RS F281-26, lap. 1.

Lietuvos socialistų liaudininkų partija. Nors partija viešai dar nebuvo įkurta, tačiau jau 1917 m. sausio 30 d. Petrogrado lietuvių socialistų liaudininkų organizacijos kreipėsi į Organizacinę mezliavos (rinkliavos) komisiją būgštaudamos, jog susiformavus keturioms pagrindinėms politinėms srovėms (krikščionims demokratams, tautininkams, socialdemokratams ir socialistams liaudininkams), nebus atsižvelgta į mažumos nuomonę, sudarant laikiną visų Lietuvos veikiančių partijų biurą⁵².

1917 m. kovo 26 d. įvyko Lietuvos socialistų liaudininkų partijos Petrogrado srities steigiamasis susirinkimas. Gegužės 27 – birželio 3 d. svarstęs Lietuvos ateities klausimus, Rusijos lietuvių seimas balsuoti pateikė tris rezoliucijas. Daugiausia balsų surinko dešiniųjų rezoliucija, Lietuvai reikalaujanti nepriklausomybės, tačiau jai nepritarė socialdemokratai ir socialistai liaudininkai, Lietuvos ateitį siejė su autonomija demokratinės Rusijos sudėtyje. Pabalsavus už rezoliucijas, padaryta pertrauka, po kurios socialistai liaudininkai atsisakė dalyvauti tolesniuose posėdžiuose ir giedodami „Marselietę“ išėjo (Subačius 2010, 83–84).

Po Rusijos lietuvių seimo kairiosios, t. y. socialistinės, partijos siekė susivienyti. Socialdemokratų atstovai surašė Darbo žmonių tarybos, kurią turėjo sudaryti socialdemokratai ir socialistai liaudininkai, projektą⁵³. Jame teigta, jog „eidama išvien su Rusijos revoliucine demokratija, lietuvių demokratija savo keliu privalo tvirtinti ir platinti visus laimėjimus, kuriuos davė revoliucija prispaustoms tautoms, lygiai kaip ir telkti lietuvių darbo žmones ir organizuoti revoliucijos kovą lietuvių gyvenamose vietose“. Kad tai buvo bandoma vykdyti, liudija Lietuvos darbo žmonių tarybos posėdžių protokolai, saugomi Vrublevskių bibliotekoje⁵⁴. Juose detalai aprašytos žymiausių socialdemokratų bei socialistų liaudininkų diskusijos ir nutarimai, yra dalyvių autografa. Šiame dokumentų rinkinyje įterptas Lietuvos socialistų liaudininkų partijos Petrogrado kuopos mandatas, išduotas Jonui Bražioniui ir Antanui Miceliui, kandidatams Jonui Matejūnui ir Vincentui Butrimui atstovauti 98 kuopos nariams Lietuvos darbo žmonių taryboje Rusijoje⁵⁵.

Po Rusijos lietuvių seimo socialistų liaudininkų partijoje dėl Lietuvos ateities vizijos įvyko skilimas į kairiuosius ir dešiniuosius. Dešinieji apgailėstavo balsavę prieš Lietuvos nepriklausomybę, laikė tai Partijos klaida, nusikaltimu lietuvių tautai. 1917 m. rugsėjo 14 d. antrojoje Partijos konferencijoje dėl atsisakymo vykdyti programą iš Partijos buvo pašalinti M. Sleževičius, F. Bortkevičienė, Balys Matulionis, Feliksas Kaupas ir A. Rimka. Iš eserinės partijos išmesti dešinieji Voroneže įsteigė Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partiją, kuri aiškiai pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę (Subačius 2010, 84).

Po socialistų liaudininkų partijos skilimo vienas iš partijos dešiniųjų lyderių M. Sleževičius knygelėje *Ko nori Lietuvos socialistų-liaudininkų demokratų partija* (Voronežas, 1918) visuomenei aiškino naujai steigiamos partijos pozicijas: socializmas pripažįstamas kaip partijos tikslas, tačiau ne mažiau svarbus jos siekis yra nepriklausoma Lietuvos valstybė.

1917 m. lapkričio 13 d. Lietuvos socialistų liaudininkų partijos Vitebsko komitetas ragino balsuoti už jų sąrašą, matyt, kažkokiuose vietiniuose rinkimuose, savo siekius agitaciniame lape-

52 Organizacinės mezliavos (rinkliavos) komisijos posėdžio protokolo priedas: Petrapilio lietuvių socialistų liaudininkų organizacijų rezoliucija, [Petrogradas, 1917 01 30], LMAVB RS F237-68, lap. 38.

53 „Eidama išvien su Rusijos revoliucine demokratija, lietuvių demokratija savo keliu privalo tvirtinti ir platinti visus laimėjimus, kuriuos davė revoliucija“, [1917], LMAVB RS F238-47, lap. 8.

54 Lietuvos darbo žmonių tarybos posėdžių protokolai, 1917 m. rugsėjo 10 – lapkričio 26 d., LMAVB RS F237-74, lap. 1–40.

55 Lietuvos socialistų liaudininkų partijos rajoninė kuopa Petrapilio rajone. Mandatas, [Petrogradas], 1917 m. rugsėjo 24 d., LMAVB RS F237-74, lap. 10.

lyje⁵⁶ apibendrinamas taip: „Kas trokšta žemės ir laisvės,/ kuo greičiausios demokratinės tautos,/ 8 valandų darbo dienos,/ Lietuvos steigiamojo susirinkimo Vilniuje, – balsuokite už Nr. 1.“

Apie tai, kad Lietuvos socialistų liaudininkų partijos Vitebsko komitetas buvo gana įtakingas ir stiprus, liudija jų rengto vakaro programa⁵⁷. Ketinta vaidinti Žemaitės „Mūsų gerasis“. Dainas numatyta dainuoti visai ne revoliucines, o J. Naujalio, S. Šimkaus, pagal Maironio eiles. Taigi, programa lietuviška, tautinė.

Po bolševikų perversmo dalis socialistų liaudininkų perėjo į bolševikų pusę, kiti pasmerkė revoliuciją ir, grįžę į Lietuvą, dalyvavo Lietuvos socialdemokratų partijos arba Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos veikloje. Štai 1917 m. Lietuvos socialistų liaudininkų partijos narys mokytojas Aleksandras Jakševičius⁵⁸ (1886–1971), 1918 m. Minske dirbdamas LDNKŠ, ėmė bendradarbiauti su bolševikais. Vrublevskių bibliotekoje saugomas Lietuvos socialistų liaudininkų partijos Rygos kuopos nario K. Stikliaus nario bilietas⁵⁹. Tai buvo lietuvių spaudos darbuotojas Rygoje (kairėje lapo pusėje priklijuota nuotrauka⁶⁰, 1880–1962), 1917 m. įstojęs į Lietuvos socialistų liaudininkų partiją, vėliau – Rusijos socialdemokratų partijos, Lietuvos komunistų draugijos „Giedra“ narys (Bočiulytė 1995, 5).

To meto bolševikų Z. Angariečio, V. Kapsuko ir kt. straipsnių rinkinyje *Liaudininkai* (Voronėžas, 1918) socialistai liaudininkai kritikuojami dėl nepakankamai nuoseklaus darbininkų klasės interesų gynimo, taikstymosi su kitomis buržuazinėmis partijomis ir santvarka.

Lietuvos socialdemokratų partija. 1916 m. lapkričio mėn. Petrograde įvyko lietuvių socialdemokratų kuopų susivienijimas. Jie prisijungė prie Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) ir įkūrė šios partijos Lietuvių rajoną. Tačiau Lietuvių rajono lyderis V. Požela ir jo bendraminčiai savo nuostatomis skyrėsi nuo rusų bolševikų. Jie dalyvavo Lietuvių tautos mezliavos (rinkliavos) fonde, Mažojo Rusijos lietuvių seimo įsteigtos Lietuvių tautos tarybos veikloje bei po Vasario revoliucijos įkurtame Laikinojo Lietuvos valdymo komitete (Mitrulevičius 2006, 54). 1917 m. kovo 26 d. V. Požela surašė nuostatas⁶¹, kurių turėtų laikytis socialdemokratai, sudarant Lietuvių tautos tarybą. Jis manė, jog socialdemokratai privalo atsakyti dalyvauti Taryboje, kadangi joje yra konservatyvi, nesuderinama su revoliucine demokratija Lietuvių katalikų tautos sąjunga.

1917 m. kovą prasidėjus partijos radikalizacijai, iš Lietuvių rajono išstojo Antanas Purėnas, Stasys Digrys, Liuda Vienožinskaitė, Antanina Liutkevičaitė. Jie kartu su Č. Petraškevičiumi ir Jonu Glemža, atvykus į Petrogradą Z. Angariečiui, buvo pašalinti iš Lietuvių rajono. Atskilusieji nuo Lietuvių rajono įkūrė savarankišką Lietuvos socialdemokratų partijos Petrogrado organizaciją, nesusijusią su Rusijos socialdemokratais. Jie tęsė bendradarbiavimą su kitomis lietuvių partijomis: dalyvavo Rusijos lietuvių seime, Lietuvių tautos tarybos veikloje (Mitrulevičius 2006, 54).

Susikrėtusi dėl Petrogrado lietuvių socialdemokratų susijungimo su bolševikais, pedagogė Elena Baronienė (1883–1961) iš Jekaterinoslavo (dab. Dnipras, Ukraina) gubernijos laiške⁶²

56 *Lietuviai!* ([Vitebskas, 1917 m. lapkričio 12 d.]), LMAVB RS F199-3, lap. 44r.

57 *Programa rengiamojo Lietuvos socialistų liaudininkų partijos vokaliai-dramatinio vakaro* ([Vitebskas, 1917 m. rugsėjo 30 d.]), LMAVB RS F199-3, lap. 51.

58 Aleksandras Jakševičius (nuotrauka), LMAVB RSS Fg1-1394/3.

59 Lietuvos socialistų liaudininkų partijos Rygos kuopos nario K. Stikliaus nario bilietas, [1917], LMAVB RS F141-29, lap. 7.

60 Kostas Stiklius, LMAVB RS F141-7, lap. 6r.

61 „Naujoji tvarka, vedama revoliucinės demokratijos ir armijos, da[r] tebevyksta, ir kova tebeeina“, [Petrogradas], 1917 m. kovo 26 d., LMAVB RS F237-46, lap. 1.

62 E. Baronienės laiškas V. Poželai, Juzovka, apie 1917 m. kovo pabaigą, LMAVB RS F237-10, lap. 2.

V. Poželai rašė, kad tikisi, jog lietuviai socialdemokratai supras partinio fanatiko Lenino ir jo pasekėjų klaidas bei jiems nepataikaus. Ji dėkojo už parūpintą *Tiesos* prenumeratą, tačiau apgailėstavo, jog šio laikraščio redakcija jai neatsakė. Apskritai, Elena buvo nepatenkinta laikraščio turiniu. Dėl šių aplinkybių prašė jos korespondenciją iš Juzovkos perduoti *Santaros* redakcijai.

Jurgis Čiurlys (1881–1959), vadovavęs LDNKŠ Tulos skyriui, 1917 m. balandžio 11 d. laiške V. Poželai pranešė apie socialdemokratų kuopos įkūrimą⁶³. Jis teiravosi, kokia socialdemokratų partijos programa, ar bus jungiamasi su Rusijos socialdemokratų partija, prašė žinių apie Tautos tarybos veiklą bei literatūros lietuvių kalba.

1917 m. gegužę Lietuvos socialdemokratų partijos Petrogrado organizacija ir socialistai liaudininkai įsteigė jau minėtą Rusijos lietuvių Darbo žmonių tarybą, kuri turėjo pakeisti Lietuvos tautos tarybą. Vienu jos lyderiu tapo į Petrogrado organizaciją taip ir nebeįstojęs socialdemokratas V. Požela, tačiau Partija buvo negausi ir neįtakinga (Mitrulevičius 2006, 55). Vrublevskių bibliotekoje saugomi Darbo žmonių tarybos posėdžių protokolai⁶⁴, rašyti 1917 m. rugsėjo 10 – lapkričio 26 dienomis, bei su jais susiję dokumentai. Posėdžiuose ir jų metu vykusiose diskusijose dalyvavo socialistai liaudininkai A. Bulota, M. Januškevičius, socialdemokratai V. Požela, Č. Petraškevičius ir kt. Dokumentai rašyti Č. Petraškevičiaus. 1917 m. lapkričio 26 d. posėdyje svarstyta, kokią poziciją užimti valdžią užgrobusių bolševikų atžvilgiu, kokios galėtų būti Lietuvos perspektyvos⁶⁵.

Nuo Rusijos socialdemokratų nepriklausomos, savarankiškos lietuvių socialdemokratų organizacijos buvo įsteigtos Smolenske ir Tuloje. 1917 m. rudenį jos pateko Lietuvos rajono, suskirstyto Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos Lietuvos sekcijomis, įtakon ir atsisakė vadintis Lietuvos socialdemokratų partijos organizacijomis.

Kitokia padėtis susiklostė Maskvoje. Nors vietinė lietuvių socialdemokratų organizacija 1917 m. pavasarį prisijungė prie Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų), tačiau neatsisakė Lietuvos socialdemokratų partijos pavadinimo. Ji dalyvavo Rusijos lietuvių seime, pasisakė už Darbo žmonių tarybos įkūrimą, laikėsi kitokios pozicijos dėl Lietuvos ateities nei bolševikai. Maskvos socialdemokratai ėmė konkuruoti su bolševikiniu Petrogrado Lietuvos rajonu. 1917 m. rugpjūtį jie surengė Rusijos lietuvių socialdemokratų internacionalistų konferenciją, kurioje nesėkmingai bandė visus lietuvius socialdemokratus sutelkti į vieningą organizaciją. Po bolševikų perversmo ir Maskvos socialdemokratai prisijungė prie bolševikinių Lietuvos sekcijų, nors buvo dažnai bolševikų kritikuojami dėl savo pozicijų. Tačiau maskviečiai Lietuvos socialdemokratų partijos pavadinimo neatsisakė, nors to reikalavo bolševikų Lietuvos sekcijų centro biuras. Kai 1918 m. bolševikai pasivadino komunistais, dalis Maskvos lietuvių socialdemokratų išstojo iš bolševikų partijos. Vienas iš Maskvos socialdemokratų lyderių Jurgis Smolskis, grįžęs į Lietuvą, dalyvavo Lietuvos socialdemokratų partijos veikloje (Mitrulevičius 2006, 55–56). Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma Maskvos socialdemokrato gydytojo Stasio Matulaičio (1866–1956) šeimos nuotrauka, daryta dar Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse⁶⁶. Joje – gydytojas su žmona Vilhelmina, vaikais Kęstučiu, Laima, Katre ir Aldona. S. Matulaitis 1917 m. Maskvoje redagavo laikraštį *Socialdemokratas*, nuo 1918 m. – bolševikinę *Tiesą*, 1896–1917 m. buvo socialdemokratas, vėliau – Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) narys. Kitas socialdemokratas Vaclovas Biržiška (1884–1956), kurio nuotraukų bibliotekoje yra

63 J. Čiurlio laiškas V. Poželai, Tula, 1917 m. balandžio 11 d., LMAVB RS F237-13, lap. 1–2.

64 Lietuvos darbo žmonių tarybos posėdžių protokolai, 1917 m. rugsėjo 10 – lapkričio 26 d., LMAVB RS F237-74, lap. 1–40.

65 Lietuvos darbo žmonių tarybos posėdžių protokolai, 1917 m. lapkričio 26 d., LMAVB RS F237-74, lap. 30–31.

66 Stasys Matulaitis su žmona Vilhelmina, vaikais Kęstučiu, Laima, Katre ir Aldona, 1914 m. gegužės 11 d., LMAVB RS F267-2885, lap. 11.

ne viena⁶⁷, po bolševikų perversmo buvo areštuotas Rumunijoje kaip karininkas, bet pabėgo į Maskvą, kur J. Smolskis jį įdarbino bolševikiniame Lietuvių reikalų komisariate. Sušaudymo jis išvengė, 1919 m. sutikęs būti V. Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybės švietimo komisaru (Žukas 2012, 95, 100).

Bolševikai darė įtaką daugumai Lietuvos socialdemokratų partijos Petrograde narių. Jos lyderiai A. Purėnas ir Č. Petraškevičius dirbo V. Kapsuko-Mickevičiaus vadovaujame Lietuvos reikalų komisariate prie bolševikinės Liaudies komisarų tarybos. Petrogrado socialdemokratų organizacijos mažuma, vadovaujama karininko Jurgio Bylos ir S. Digrio, neigiamai vertindama bolševikų diktatūrą, pasitraukė iš organizacijos. Jie bandė įsteigti tokią pat organizaciją kaip Lietuvos socialdemokratų partija, veikusi okupuotoje Lietuvoje. Deja, jiems nepavyko, nes bolševikai varžė veiklą, o S. Digrys buvo įkalintas. Su bolševikais bendradarbiavę Petrogrado organizacijos socialdemokratai, vadovaujami A. Purėno, grįžę dalyvavo Lietuvos socialdemokratų partijos veikloje. Dauguma Rusijoje likusių socialdemokratų, ypač darbininkų, tapo bolševikais (Mitrulevičius 2006, 56).

Socialdemokratai bolševikų Z. Angariečio ir V. Kapsuko straipsnių rinkinyje *Lietuvių social-patriotai* (Voronežas, 1918) buvo kritikuojami dėl bendradarbiavimo su kitomis lietuvių partijomis, jiems priekaištauta dėl darbininkų klasės interesų išdavimo.

Bolševikai (komunistai). 1916 metų lapkritį Petrograde susivienijo čia iš seniau veikę ir iš Rygos atvykę lietuvių socialdemokratai. Jie prisijungė prie Rusijos socialdemokratų darbininkų (bolševikų) partijos. Įsteigtas vadinamasis Lietuvių rajonas. Iš pradžių jam vadovavo socialdemokratas V. Požela. Tačiau lietuviai socialdemokratai dar labai skyrėsi nuo Rusijos bolševikų. Jie dalyvavo lietuvių politinėje veikloje. Tik kai 1917 m. kovo pabaigoje iš tremties Minusinske į Petrogradą grįžo Z. Aleksa-Angarietis, prasidėjo vidinė kova su socialdemokratais, bolševikų manymu, oportunistais, t. y. susitaikėliais. Įvyko Lietuvių rajono bolševizacija, pradėtas remti balandį į Rusiją grįžusio V. Lenino ekstremistinis politinis kursas (Mitrulevičius 2006, 54).

1917 m. birželio 25 d. iš JAV į Rusiją atvyko V. Kapsukas-Mickevičius. Kartu su Z. Aleksa-Angariečiu jie tapo apmokamais bolševikų pareigūnais (Vilčinskas 1985, 100), daug dirbusiais su lietuvių karo pabėgėliais ir tremtiniais, juos radikalizuodami, ruošiantis valdžios perėmimui Lietuvoje.

Tą laikmetį puikiai atspindi 1917 m. lapkričio mėn. Onos Saltonaitės-Römer piešinys⁶⁸ pieštuku „Tovarišči“ (iš rusų k.: draugai). Ji pavaizdavo Žytomyro (dab. Ukraina) gatvėmis marširuojančius kareivius atlapotomis uniformomis, kurių išvaizda nieko gero nežadanti.

Praėjus keliems mėnesiams po 1917 m. spalio perversmo, bolševikai ėmė kurti struktūras, siekusias karo pabėgėlių ir tremtinių šalpą perimti į savo rankas. Tose organizacijose dalyvavo įvairių pažiūrų žmonės, bet jas kontroliavo bolševikai. Su bolševikais bendradarbiavo didžioji dalis Petrogrado lietuvių socialdemokratų. Jų lyderiai A. Purėnas ir Č. Petraškevičius dirbo V. Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujame Lietuvos reikalų komisariate prie bolševikinės Rusijos Liaudies komisarų tarybos (Mitrulevičius 2006, 56). Šis komisariatas įsteigtas 1917 m. gruodžio 21 dieną, dokumentą pasirašius V. Leninui ir Josifui Stalinui. Maždaug tuo pačiu metu paskelbta apie LDNKŠ likvidavimą. 1918 m. sausio 10 d. išleistas bolševikų dekretas dėl visų lietuvių įstaigų Rusijoje perdavimo Lietuvos reikalų komisariatui. Tų metų pavasarį į Voronežą persikėlė Z. Aleksa-Angarietis ir organizavo Lietuvos reikalų komisariato kultūros ir švietimo skyrių.

67 Vaclovas Biržiška, [1930], LMAVB RS F267-2873, lap. 1.

68 Ona Saltonaitė-Römer, „Tovarišči“, Žytomyras (dab. Ukraina), 1917 m. lapkritis, LMAVB RS F320-191, lap. 4.

Skyrius, perėmęs Lietuvių spaustuve, išleido nemažai propagandinių bolševikinių brošiūrų. Tai buvo pagrindinė komisariato veikla (Skrupskelis 2010, 231).

Pats žymiausias lietuvių bolševikų veikėjas Rusijoje V. Mickevičius-Kapsukas (1880–1935), grįžęs iš JAV į Petrogradą, 1917 m. įstojo į Rusijos socialdemokratų darbininkų (bolševikų) partiją, redagavo *Tiesą*. Po Spalio perversmo paskirtas Lietuvos reikalų komisaru bolševikinėje vyriausybėje, taip pat išrinktas į Rusijos socialdemokratų darbininkų (bolševikų) partijos Centro komiteto Lietuvos sekcijų centrinį biurą. Vrublevskių bibliotekoje saugoma jo nuotrauka, daryta žymaus vilniečio fotografo Jano Bulhako⁶⁹. Matyt, tai atsitiko jau Vilniuje 1918 metų pabaigoje arba 1919 metais. 1917 m. lapkričio 14 d. V. Mickevičius-Kapsukas atvirlaiškyje pirmą kartą žmonai Vandai Didžiulytei į Jaltą rašė, jog buvo labai užsiėmęs, dirbdamas izdo komisaru, džiaugėsi, jog laimi darbininkų revoliucija⁷⁰.

Vrublevskių bibliotekos fonduose galima rasti ir dar kelių asmenų, dirbusių Lietuvos komisariate, atvaizdus. Elena Domicelė Tautkaitė⁷¹ (1893–1937) nuo 1916 m. priklausė Petrogrado lietuvių rajono bolševikų organizacijai. Po 1917 m. Vasario revoliucijos ji – Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) Lietuvių sekcijų biuro narė. Po Spalio perversmo dirbo instruktore Lietuvos reikalų komisariate, vėliau tapo antra V. Mickevičiaus-Kapsuko žmona. Pirmos V. Mickevičiaus-Kapsuko žmonos Vandos Didžiulytės sesuo Aldona Didžiulytė (1892–1968) 1918 m. taip pat dirbo Lietuvos reikalų komisariate. Bibliotekoje saugoma jos, pasidabinusios tautiniais rūbais, 1910 m. nuotrauka⁷². 1916 m. Juozas Opanskis⁷³ (1896–1927) buvo vienas iš moksleivių visuomenininkų Voronežo kuopelės narių. 1917 m. išrinktas Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) Lietuvių rajono komiteto nariu, vėliau – sekretoriumi. Po Spalio perversmo dirbo Lietuvos reikalų komisariate. Poetas Julius Janonis (1896–1917) įstojo į Lietuvos socialdemokratų partiją 1916 metais, kalintas Petrogrado, Vitebsko kalėjimuose. Po 1917 m. Vasario revoliucijos jis – Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) Lietuvių rajono komiteto sekretorius, bendradarbiavo *Tiesoje*. Atvirukas su jo atvaizdu galbūt buvo išspausdintas po 1917 m. įvykusios jo tragiškos mirties⁷⁴.

Keletas Vrublevskių bibliotekoje saugomų 1917 m. gruodžio 20 d. dokumentų liudija apie svarbiausios lietuvių organizacijos LDNKŠ likvidavimą. Tai Rusijos Tremtinių sąjungos Lietuvių likvidacinės komisijos raštas, kuriame pateikti nurodymai tremtiniais, pranešama apie LDNKŠ likvidavimą⁷⁵. Jį pasirašė V. Mickevičius-Kapsukas, V. Bielskis, V. Požela ir Č. Petraškevičius. Taip pat saugomas Lietuvių likvidacinės ir organizacinės komisijos posėdžio protokolas, kurį pasirašė posėdžio sekretorius Albinas Iešmantas⁷⁶. Pirmininko parašo nėra. Tai galėjo būti sekretoriaus surašytas juodraštis, tačiau jame svarbi informacija apie tai, kas nutarta dėl įvairaus LDNKŠ turto. Apie bolševikų ir socialdemokratų įvykdytą LDNKŠ turto perėmimą atsiminiuose rašė ir P. Leonas⁷⁷.

69 Vincas Mickevičius-Kapsukas, [Vilnius, 1918–1919], LMAVB RSS Fg1-1198/9.

70 V. Mickevičiaus-Kapsuko atvirlaiškis V. Didžiulytei, [Petrogradas], 1917 m. lapkričio 14 d., LMAVB RS F94-7/27, lap. 11.

71 Elena Domicelė Tautkaitė (nuotrauka), [Petrogradas, 1916], LMAVB RSS Fg1-1198/36.

72 Aldona Didžiulytė, [1910], LMAVB RS F267-2885, lap. 4.

73 Juozas Opanskis (nuotrauka), [1920], LMAVB RSS Fg1-1695/3.

74 *Proletarų poėta Julius Janonis (1896–1917)* (s. l.: s. n., [po 1917 m.]), LMAVB RSS Fg1-1983/5.

75 Rusijos Tremtinių sąjungos Lietuvių likvidacinės komisijos raštas, Voronežas, 1917 m. gruodžio 20 d., LMAVB RS F70-138, lap. 1.

76 Lietuvių likvidacinės ir organizacinės komisijos posėdžio protokolas, Voronežas, 1917 m. gruodžio 20 d., LMAVB RS F70-139, lap. 1–3.

77 Petras Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, [Kaunas, 1938], LMAVB RS F117-1204/3, lap. 369–370.

Lietuvių tautos taryba. Praėjus beveik pusei metų nuo 1916 m. vasario 23 d. įvykusio Rusijos lietuvių organizacijų atstovų suvažiavimo Maskvoje, rugsėjo 24 d. inžinierius T. Naruševičius laiške K. Šalkauskiui teiravosi, kada bus įsteigta Suvienytoji taryba, teikė pasiūlymus dėl jos organizavimo, siūlėsi apsilankyti pas ministrą ir kvietė kartu vykti pas kun. J. Laukaitį ir S. Šilingą⁷⁸.

1917 m. sausio 6 ir 8 d. Maskvos lietuvių ir atstovų Dūmoje susirinkimo įgaliotiniai Petras Avižonis, P. Leonas ir M. Markauskas pavedė S. Šilingui Petrograde organizuoti autoritetinę instituciją, kurią sudarytų visų politinių srovių atstovai. Ji turėjo svarstyti Lietuvos savarankiškumo klausimą, parengti pokyčiams lietuvių visuomenę Rusijoje ir užsienyje, derinti lietuvių atstovų Dūmoje veiklą (Grigaravičius 2013, 39–40). Apie šią maskviečių iniciatyvą sužinome iš laiško, kuris saugomas Vrublevskių bibliotekoje⁷⁹.

1917 m. vasario 11 (24) d. sušauktas vadinamasis Mažasis seimas. Jame dalyvavo penkių partijų atstovai: santariečiai, socialdemokratai, liaudininkai, Lietuvių katalikų tautos sąjungos nariai ir krikščionys demokratai. Lietuvių katalikų tautos sąjunga į suvažiavimą buvo įsileista tik Petrogrado krikščionims demokratams pareikalavus, kaip ir politikos naujokė Santara (Grigaravičius 2013, 40). Vieningai nutarta sudaryti Lietuvių tautos tarybą Petrograde. Į ją po tris atstovus deleguoti sutiko socialdemokratai, socialistai liaudininkai, Demokratinės tautos laisvės santara, Tautos pažanga, krikščionys demokratai ir Katalikų tautos sąjunga. Kilus diskusijoms, ar neseniai įsteigta Katalikų tautos sąjunga yra tikra partija, ji buvo priversta nusileisti ir iš Lietuvių tautos tarybos pasitraukė. Prezidiumą sudarė pirmininkas S. Šilingas, pirmas vicepirmininkas V. Bielskis, antras vicepirmininkas kun. K. Rėklaitis, sekretorius L. Noreika, antras sekretorius A. Tumėnas, išdininkas G. Liutkevičius. Kaip visateisiai nariai pakviesti Dūmos atstovai M. Yčas, M. Januškevičius, P. Keinys ir kun. J. Laukaitis (Čepėnas 1986, 60–61).

Steigiamasis Lietuvių tautos tarybos posėdis įvyko 1917 m. kovo 13 dieną. Jame buvo sudarytas Laikinis Lietuvos valdymo komitetas iš dvylikos partijų atstovų. Dar tiek pat vietų rezervuota lenkams, žydams, rusams ir gudams, kad visos Lietuvos tautos naudotųsi lygiomis teisėmis. Komitetui pavesta perimti į Rusiją evakuotas Lietuvos administracines ir kitas įstaigas, vokiečių okupuotų teritorijų pertvarkymą ir valdymą, rengtis pabėgėlių grąžinimui į Tėvynę, sušaukti Lietuvos steigiamąjį seimą (Grigaravičius 2013, 55–56). Vrublevskių bibliotekoje saugomas Lietuvių tautos tarybos Rusijoje steigiamojo posėdžio spausdintas protokolas⁸⁰, kurį pasirašė visų partijų bei mandatų komisijos nariai. Surašyti keturi tarybos nutarimai, detalizuojant Laikino Lietuvos valdymo komiteto sudarymo tvarką ir funkcijas.

Kitą dieną, t. y. kovo 14-ąją, Lietuvių tautos taryba pritarė sprendimui sušaukti Rusijos lietuvių seimą, kuris turėjo paremti Tarybos paskelbtus reikalavimus. Balandžio 12 d. gudų atstovai Lietuvių tautos tarybai siūlė sudaryti bendrą laikinąjį Lietuvos ir Gudijos komitetą. Lietuvių atsakyme pakartota 1905 m. Didžiojo seimo nuostata apie savarankišką etnografinę Lietuvą (Grigaravičius 2013, 56). Apie baltarusių ir lietuvių bandymus bendradarbiauti, sprendžiant dėl abiejų tautų valstybingumo ateities, liudija keletas dokumentų. Tai 1917 m. balandžio 12 d. baltarusių delegatų rezoliucija⁸¹, pateikta Lietuvių tautos tarybai Rusijoje, kurioje siūloma sudaryti Laikiną Lietuvos ir Baltarusijos valdymo komitetą ir apie tai pranešti Rusijos Laikinajai vyriausybei bei Darbininkų ir kareivių deputatų tarybai. Ten pat yra numanomo lietuvių atsaky-

78 T. Naruševičiaus laiškas K. Šalkauskiui, 1916 m. rugsėjo 24 d., LMAVB RS F281-27, lap. 1.

79 P. Avižonio, P. Leono ir M. Markausko laiškas S. Šilingui, [Maskva], 1917 m. sausio 10 d., LMAVB RS F237-73, lap. 2.

80 „Pirmas steigiamasis Lietuvių tautos tarybos posėdis kovo m. 13 d.“, Petrapilis (Petrogradas), 1917 m. kovo 14 d., LMAVB RS F237-92, lap. 1.

81 „Резолюция представленная Литовскому национальному совету белорусскими делегатами 12 апреля 1917 года“, LMAVB RS F238-67, lap. 1.

mo juodraštis⁸², kurį galėjo rengti K. Šalkauskis, nes jo pavardė įrašyta pieštuku. Jame teigiama, kad Lietuvos politinis klausimas įgauna tarptautinį pobūdį, o Baltarusijos klausimas numatomas spręsti Rusijos valstybingumo rėmuose. Nepaisant to, pritariama siūlymui sudaryti susitaikymo komisiją Lietuvių tautos tarybos ir Baltarusijos nacionalinio komiteto veiklai derinti⁸³.

1917 m. balandžio 27 d. Laikinasis Lietuvos valdymo komitetas kreipėsi į Laikinosios vyriausybės ministrą pirmininką kunigaikštį Georgijų Lvovą, prašydamas išleisti įsakus dėl Suvalkų, Kauno ir Vilniaus gubernijų priskyrimo Komiteto kompetencijai. Ryšius su Laikinaja vyriausybe pavesta palaikyti delegacijai, sudarytai iš M. Yčo, Natalio Fridmano, M. Januškevičiaus ir V. Bielskio (Grigaravičius 2013, 56). Šis kreipimasis taip pat saugomas Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje⁸⁴. Jį pasirašė Lietuvių tautos tarybos pirmininkas baronas S. Šilingas ir sekretorius L. Noreika.

Lietuvių kairieji numatė atskirą nuo Rusijos steigiamąjį seimą, kuris būtų sprendęs, ar po karo siekti nepriklausomybės, ar jungtis su kuria nors kaimynine valstybe. Dešinieji daug vilčių siejo su JAV prezidento Woodrow Wilsono paskelbtu laisvu tautų apsisprendimu.

Nepriklausomos lietuvių tarybos kūrėsi ir kituose Rusijos miestuose. Kartais jos nebuvo linkusios pripažinti Petrograde veikusios Lietuvių tautos tarybos viršenybės (Grigaravičius 2013, 56–58). Vrublevskių bibliotekoje saugomi įvairiose buvusios Rusijos imperijos vietose įsisteigusių lietuvių tautos tarybų dokumentai. Apie kilusį „separatizmą“ Mogiliave taikliai parašė Vaižgantas: „Mogyliaviečiai bijojo, kad Petrapilyje Lietuvių seimas bus įtakoje svietiškių ir liberalų ir bevelijo jį turėti savo, kunigų, krikščionių, įtakoje. Petrapiliečiai nusigando ir nusiminė, kad emigracija nesuskiltų. Pasiuntė kun. Tumą į Mogyliavą taikintis. Vargų negalais jam pavyko nenuolankų prof. Kraujelį palenkti į Petrapilį.“ (Varnas 1922, 9).

Bibliotekoje rasime ir vieno iš Mogiliavo lietuvių tautos tarybos vadovų, Rusijos lietuvių seimo dalyvio, kunigo Petro Kraujalio (1882–1933) nuotrauką, darytą 1922 metais, jau grįžus į Vilnių⁸⁵.

Lietuvių tautos tarybų dokumentų iš įvairių vietų Bibliotekoje saugoma nemažas pluoštas. Kai kurie jų suteikia žinių apie tai, kas lietuviams karo pabėgėliams ir tremtiniams tuomet buvo aktualiausia. Jei šiuos dokumentus aprašytume chronologiškai, tai ankstyviausias būtų Kazanės lietuvių tarybos pirmininko V. Dumbrio laiškas Lietuvių likvidacinės ir organizacinės komisijos nariui V. Poželai, į kurį 1917 m. gruodžio 28 d. kreipiamasi, prašant sušelpsti Kazanės ir jos apylinkėse gyvenančius karo pabėgėlius ir tremtinius lietuvius materialiai⁸⁶. Mat, po bolševikų perversmo šalyje prasidėjo suirutė ir labai trūko maisto produktų. 1918 m. balandžio 9 d. Minsko lietuvių tarybos posėdyje išreikštas palaikymas Lietuvos Tarybai Vilniuje ir prašoma imtis tremtinių iš Rusijos grąžinimo, tam tikslui gaunant lėšų iš vokiečių okupacinės valdžios. Protokolą⁸⁷ pasirašė pirmininkas Mičiulis, vicepirmininkas dr. Danielius Alseika, sekretorius Veitatas. 1918 m. balandžio 17 d. Bobruisko lietuvių tautos taryba geležinkelio tarnautojui Jonui Sokui ir jo šeimai, kilusiems iš Panevėžio, išdavė asmens liudijimą trimis kalbomis: lietuvių, vokiečių ir rusų⁸⁸. Šis dokumentas buvo reikalingas, norint grįžti į Lietuvą. Kaukazo lietuvių

82 „Допуская возможность в будущем контакта между белорусским и литовским народами по вопросам политическим обьих стран“, [1917 m. balandis], LMAVB RS F238-67, lap. 3.

83 Българусскій Національний Комитетъ, [1917 m. balandis], LMAVB RS F238-67, lap. 2.

84 Временный комитетъ для управления Литвой Министру председателю князю Г. Е. Львову, Петроградъ, 27 апрѣля 1917 г., LMAVB RS F238-80, lap. 1–2.

85 Kunigas Petras Kraujalis, [Vilnius], 1922, LMAVB RS F165-437, lap. 27.

86 V. Dumbrio laiškas V. Poželai, 1917 m. gruodžio 28 d., LMAVB RS F237-16, lap. 1.

87 Minsko lietuvių tarybos posėdžio, vykusio 9 balandžio 1918 m., protokolo ištrauka, LMAVB RS F255-1011, lap. 2.

88 Lietuvių tautos taryba. Asmens paliudijimas, Bobruiskas, 1918 m. bandžio 17 d., LMAVB RS F70-146, lap. 19.

taryba panašiu tikslu taip pat išdavė liudijimą, kad 1852 m. Kauno gubernijoje gimusi Ona Žerolienė yra Lietuvos pilietė⁸⁹. Pasirašė pirmininkas Petras Gudelis. Dokumentas surašytas lietuvių ir rusų kalbomis, tačiau kampuose yra ir įrašų armėnų, azerų ir kartvelų kalbomis. 1918 m. birželio 19 d. Lietuvių vyriausia taryba Ukrainoje išdavė avansinį raštą, kuriame patvirtino, kad administracijos reikalams ji gavo iš M. Yčo 1500 markių ir 90 feningų⁹⁰. Pasirašė pirmininkas Juozas Jankevičius. 1918 m. birželio 28 d. Lietuvių taryba Dinaburge (Dvinskas, dab. Daugpilis, Latvija) išdavė liudijimą, jog Dominikas Kaupas, kilęs iš Panevėžio, yra paskiepytas nuo raupų. Pasirašė Lietuvos tarybos įgaliotinis kunigas Stanislovas Kurliandskis. Dokumentas⁹¹, matyt, buvo reikalingas vokiečių okupacinei administracijai, kad leistų įvažiuoti į Lietuvą. Bene išsamiausias ir didesnės apimties dokumentas yra Smolensko lietuvių tautos tarybos veikimo apyskaita, apimanti laikotarpį nuo 1917 m. liepos 22 iki 1918 m. vasario 19 dienos⁹². Iš jos aiškėja, jog Smolensko lietuviai po Vasario revoliucijos kaip pagrindinį savo veiklos tikslą numatė laisvą, demokratinę Lietuvos Respubliką. Pateiktame statute surašytos priemonės tam pasiekti: kartu su kitomis lietuvių kolonijomis sukurti vieną centrinę tarybą, kuri koordinuotų veiklą; parengti žmones naujam gyvenimui Lietuvoje; įsteigti kultūros ir ekonomikos sekcijas, kurioms pavestas švietimo bei ekonominio gyvenimo organizavimas. Smulkiau pristatyti politinės, kultūros bei švietimo ir ekonomikos sekcijų veiklos principai bei nuveikti darbai. Pateiktas tautos mokestį sumokėjusių žmonių sąrašas, į kurį įrašytos 88 pavardės.

Nors Rusijos lietuvių seimas parėmė daugumą Lietuvių tautos tarybos deklaruotų reikalavimų, tačiau šios institucijos veikla po Seimo, 1917 m. birželį, galima teigti, nutrūko (Urbonas 2010, 127).

Rusijos lietuvių seimas. Lietuvių tautos taryba Rusijoje, norėdama išsikovoti didesnę autoritetą, 1917 m. gegužės 27 – birželio 3 d. (birželio 9–16 d.) Petrograde numatė sušaukti Rusijos lietuvių seimą, turėjusį tapti bendros valios reiškėju (Blažytė-Baužienė et al. 2013, 76). Seimui sušaukti ir delegatų rinkimams organizuoti buvo sudaryta komisija iš aštuonių narių: socialdemokratų, socialistų liaudininkų, santariečių ir Tautos pažangos partijų atstovų. Krikščionių demokratų partija komisijoje nedalyvavo, protestuodama prieš tai, kad į Lietuvių tautos tarybą nebuvo įsileista Lietuvių katalikų liaudies sąjunga (Urbonas 2010, 124). Bibliotekoje saugomas Lietuvių tautos tarybos seimui sušaukti komisijos pirmininko S. Šilingo laiškas V. Poželai apie tai, jog Petrapilio (Petrogrado) atstovų į Rusijos lietuvių seimą rinkimams rengti šaukiamas susirinkimas, į kurį visos partijos kviečiamos atsiųsti po du atstovus⁹³. Prašoma pranešti apie tai laikraščiams ir dar devyniems asmenims asmeniškai. Lietuvių tautos tarybos atsišaukime *Visiems Rusijos lietuviams* dėl Rusijos lietuvių seimo sušaukimo nurodytas renginio laikas, darbotvarkė, atstovų rinkimų nuostatai ir seimo tikslas: laisva, demokratinė Lietuva⁹⁴. Advokatas P. Leonas atsiminimuose užsiminė apie rinkimus į Rusijos lietuvių seimą⁹⁵. Juos vertino kaip demokratiškus: visuotinius, slaptus, tiesioginius ir proporcingus. Net lygino su Lietuvos Tarybos rinkimais, kaip dėl objektyvių priežasčių mažiau demokratiškais. Prie atsiminimų rankraščio lapo P. Leonas priklijavo socialistų liaudininkų bei Santaros kandidatų į Seimą sąrašus.

89 Kaukazo lietuvių taryba. Paliūdijimas, Tiflisas (dab. Tbilisis, Gruzija), 1918 m. birželio 16 d., LMAVB RS F70-146, lap. 21.

90 Lietuvių vyriausia taryba Ukrainoje. Avansinis raštas, Kijevas, 1918 m. birželio 19 d., LMAVB RS F255-1048, lap. 4.

91 Paliūdijimas Nr. 418/399, Dinaburgas, 1918 m. birželio 28 d., LMAVB RS F70-146, lap. 16.

92 Smolensko lietuvių tautos tarybos veikimo apyskaita, 1917–1918, LMAVB RS F255-998, lap. 1–11.

93 S. Šilingo laiškas V. Poželai, Petrapilis (Petrogradas), 1917 m. gegužės 4 d., LMAVB RS F237-73, lap. 1.

94 *Visiems Rusijos lietuviams* (Petrapilis (Petrogradas): s.n., 1917 m. balandžio 22 d.), LMAVB RS F237-121, lap. 1.

95 Petras Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, [Kaunas, 1938], LMAVB RS F117-1204/3, lap. 262.

Į Seimą atvyko 336 asmenys, nominuoti arba išrinkti įvairių Rusijos lietuvių bendruomenių (Balkelis 2012, 220). Vrublevskių bibliotekoje saugomas įėjimo į Rusijos lietuvių seimą bilietas, išduotas V. Bielskiui⁹⁶. Jame pažymėta įvyksiančio Seimo vieta: Demidovo gimnazijos salė, Mojkai 108. Kitoje pusėje surašyti Seime svarstyti ir spęstini dalykai: Lietuvių tautos tarybos darbai; Laikinojo Lietuvos valdomojo komiteto darbai; Lietuvos politikos ateitis; karo tremtinių reikalų tenkinimas; Lietuvių tautos rinkliava ir kt.

Kaip pažymi istorikas T. Balkelis, didžiąją Seimo posėdžių laiko dalį užėmė ginčai tarp dešiniųjų ir kairiųjų. Per pirmąsias porą dienų du kartus salę apleido kairieji, atsisakę pripažinti dešiniųjų kontroliuojamą prezidiumą. Trečią dieną į Seimo salę, mojuodami raudona vėliava, įžengė Lietuvių karių sąjungos atstovai ir pareikalavo naujo prezidiumo, kuriame būtų daugiau kairiųjų. Vis dėlto paskutinę Seimo dieną dauguma balsų (140 prieš 128) pavyko priimti dešiniųjų pasiūlytą rezoliuciją, pasisakančią už neutralią ir nepriklausomą Lietuvos valstybę. Protestuodami prieš priimtą rezoliuciją, santariečiai, socialistai liaudininkai ir socialdemokratai užtraukė „Marselietę“ ir išėjo iš salės (Balkelis 2012, 220). Kunigas J. Tumas-Vaižgantas viešai paskelbė, kad po to, kas atsitiko, nebedalyvaus politikoje. Tačiau likusieji salėje džiaugėsi priimta nepriklausomybės rezoliucija, nutarė kitų klausimų nebesvarstyti ir darbą baigė tautos himnu (*Iš Agaro krašto* 2009, 291).

Mažosios Lietuvos spaudos veikėjas M. Jankus eilėraštyje „Didis Saimas Petrapilėj“ pakiliai aprašė seimo eigą trijuose lapuose ir konstatavo: „Bus per amžius mums paminklas/ Ir tėvynei aštrus ginklas.“ Vis dėlto po eilėraščio tekstu jis prirašė, jog Petrapilio seimas gana nelaimingai pasibaigė⁹⁷.

Apie atskirai tame pat pastate susirinkusių kairiųjų posėdį P. Leonas rašė, jog kaip tautinio nusistatymo žmogus jautėsi nesmagiai, nes realybės neatitinkančios dalyvių kalbos glumino, ypač specialiai pakviesto A. Bulotos, kuris buvo ką tik grįžęs iš Amerikos⁹⁸. Spaudos darbuotojas Jokūbas Mačiulis laiške iš Petrogrado K. Stikliui į Rygą detalai aprašė partijų susiskaldymą Rusijos lietuvių seimo metu⁹⁹.

Kitą dieną kairieji priėmė savo rezoliuciją už Lietuvos apsisprendimo teisę Rusijos federacijoje. Po Seimo tapo aišku, kad Lietuvos ateitį patriotai įsivaizdavo skirtingai. Dešinieji pareikalavo nepriklausomybės, tikėdamiesi, kad Vokietija diktuos taikos sutarties sąlygas, paliesiančias ir Lietuvą. Jie nusivylė Laikinosios vyriausybės nuostata dėl vieningos ir nedalomos Rusijos, ignoruojančia imperijos tautų keliamus reikalavimus. Kairieji (išskyrus M. Sleževičių) buvo kitos nuomonės. Radikaliausi simpatizavo bolševikams, kurie teigė, kad revoliucija išspręs tautų nepriklausomybės klausimą. Nuosaikius demokratų žavėjo naujos, demokratinės Rusijos idėja, tikintis, kad ir kitoms tautoms bus suteikta autonomija arba nepriklausomybė. Visiškos nepriklausomybės idėja kairiesiems atrodė iškelta ne laiku, utopiška, nes Lietuva buvo okupuota vokiečių (Balkelis 2012, 221).

Rusijos lietuvių seimo dešiniųjų balsais priimta rezoliucija dėl politinės Lietuvos ateities buvo išversta į rusų kalbą ir išspausdinta¹⁰⁰.

96 Įeinamasis atstovo bilietas į Rusijos lietuvių seimą, Petrapilis (Petrogradas), 1917 m. gegužės 29 d., LMAVB RS F237-126, lap. 3.

97 Martynas Jankus, „Didis Saimas Petrapilėj“, [apie 1940 m.], LMAVB RS F103-133, lap. 1–3.

98 Petras Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, [Kaunas, 1938], LMAVB RS F117-1204/3, lap. 264–266.

99 J. Mačiulio laiškas K. Stikliui, [Petrapilis (Petrogradas), 1917 m.] birželio 4 d., LMAVB RS F141-219, lap. 7–8.

100 *Резолюция Литовского Сейма в Петроградъ по вопросу о политическом будущемъ Литвы*, переводъ съ литовскаго ([Петроградъ: с.п., 1917]), LMAVB RS F237-104, lap. 1.

Rusijos lietuvių seimo priimtos rezoliucijos sulaukė atgarsio 1917 m. rugsėjo 21–29 d. Kijeve vykusiame Rusijos tautų kongrese, kurį organizavo rusų nacionalistai, turėję tikslą įtikinti tautas neatsiskirti nuo Rusijos, o tenkintis tik autonomija. Kongrese dalyvavo santariečių, krikščionių demokratų, socialistų liaudininkų demokratų, Rusijos lietuvių seimo vykdomosios komisijos, sudarytos iš Tautos pažangos partijos, Lietuvių karių sąjungos ir Smolensko lietuvių tarybos narių, atstovai. Latviai, estai, gudai, totoriai ir kiti sutiko tenkintis kultūrine autonomija Rusijos federacijos sudėtyje. Visi devyni lietuvių atstovai vieningai tvirtino, kad lietuvių tauta siekia atkurti nepriklausomą valstybę. Iš pradžių toks atkaklus lietuvių reikalavimas stebino kitataučius kongreso dalyvius, bet galų gale jie pritarė rezoliucijai, kurioje palaikė lietuvių siekius (Urbonas 2010, 127–128).

Lietuvių vyriausioji taryba Rusijoje. 1917 m. gegužę–birželį Rusijos lietuvių seimas išskirstė, neišrinkęs vyriausios institucijos lietuvių politinei veiklai vadovauti. Sudaryta tik Seimo komisija, kuriai nepriskirtos konkrečios funkcijos (*Lietuva vokiečių okupacijoje* 2006, 284). 1917 m. liepos 27 d. Lietuvių karininkų (taip buvo tuo metu vadinti visi kariškiai) sąjungos Centro komitetas ir Petrogrado įgulos vykdomasis (originalė – garnizono pildomasis) komitetas, atsižvelgdamas į šalyje kilusios suirutės sąlygotą kritinę padėtį, kreipėsi į tris garsius lietuvių veikėjus – Kazį Grinių, P. Leoną ir P. Mašiotą, kviesdamas juos sudaryti visiems lietuviams atstovaujančią instituciją¹⁰¹. P. Leonas gavo apie tai pranešančius S. Šilingo¹⁰², Petro Šalčiaus¹⁰³ ir Lietuvių karininkų sąjungos Centro komiteto¹⁰⁴ laiškus. Nespėjęs į laiškus atsakyti, jis sulaukė karo valdininko Felicijono Damijonaičio ir karininko Jono Laurinaičio vizito. Deja, nusivylęs dėl Rusijos lietuvių seime vykusių rietenų ir skilimo, P. Leonas atsisakė prisidėti prie naujos institucijos kūrimo¹⁰⁵. Tuomet į numatomą steigti Tarybą buvo pakviestas Jonas Jablonskis ir jis sutiko. Kartu su K. Grinimi ir P. Mašiotu jis pasiūlė visoms lietuvių partijoms sudaryti Lietuvių vyriausiąją tarybą Rusijoje. Taryboje nutarė bendradarbiauti krikščionys demokratai, socialistai liaudininkai demokratai, santariečiai, Tautos pažanga, Lietuvių katalikų tautos sąjunga ir Lietuvių karių sąjungos Centro komitetas. Socialdemokratai ir socialistai liaudininkai bendradarbiauti atsisakė. Lapkričio 15–18 d. Voroneže įvyko trijų iniciatorių sukviestas partijų atstovų suvažiavimas. Jis įsteigė Lietuvių vyriausiąją tarybą Rusijoje. Politinės partijos į ją delegavo dvylika atstovų: kunigą Julijoną Jasienskį, M. Yčą, Joną Kriščiūną, kunigą P. Penkauską, Vytautą Petrulį, L. Noreiką, M. Slezevičių, S. Šilingą, kunigą Juozą Vailokaitį, Juozą Bagdoną, kunigą Emilį Paukštį ir R. Skipitį. Pirmininku išrinktas P. Mašiotas, o vicepirmininku – J. Jablonskis (*Lietuva vokiečių okupacijoje* 2006, 284). Šio suvažiavimo dalyviai, atsižvelgdami į 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniaus konferencijos nutarimus, kreipėsi į pasaulio valstybes ir tautas, pranešdami apie Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje sudarymą¹⁰⁶. Ši institucija turėjo iškovoti suverenią Lietuvos valstybę etnografinėse sienose.

101 Rezoliucija bendro posėdžio Lietuvių karininkų sąjungos Centro ir Petrogrado komiteto 27 liepos 1917 m., LMAVB RS F117-1204/3, lap. 307.

102 S. Šilingo laiškas P. Leonui, [Petrogradas], 1917 m. rugpjūčio 3 d., LMAVB RS F117-1204/3, lap. 303.

103 P. Šalčiaus laiškas P. Leonui, Petrapilis (Petrogradas), 1917 m. rugpjūčio 4 d., LMAVB RS F117-1204/3, lap. 304.

104 Lietuvių karininkų sąjungos Centro komiteto laiškas P. Leonui, [Petrogradas], 1917 m. rugpjūčio 3 d., LMAVB RS F117-1204/3, lap. 306.

105 Petras Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, [Kaunas, 1938], LMAVB RS F117-1204/3, lap. 299–300.

106 *Pasaulio valstybėms ir tautoms / Всемъ народамъ и государствомъ* (Voronežas: Lietuvių spaustuvė, s.a.), LMAVB RS F255-1189, lap. 2.

Vrublevskių bibliotekoje saugomos to laikotarpio Voronežo lietuvių gimnazijų direktoriaus, Lietuvių vyriausios tarybos Rusijoje pirmininko P. Mašiotas¹⁰⁷ (1863–1940) ir Voronežo lietuvių gimnazijų lotynų ir lietuvių kalbų mokytojo, Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje vicepirmininko J. Jablonskio¹⁰⁸ (1960–1930) nuotraukos.

Lietuvių vyriausiosios tarybos uždaviniai buvo atstovauti lietuvių tautai Rusijoje, kitose valstybėse ir būsimame taikos kongrese; rūpintis pabėgėlių ir tremtinių bei išvežto Lietuvos turto gražinimu; rengti Lietuvos valdymo projektus ir kt. (*Lietuva vokiečių okupacijoje* 2006, 284). Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje pranešimų leidinyje buvo išspausdinti steigiamojo suvažiavimo ir pirmojo posėdžio protokolų tekstai¹⁰⁹. Tai autentiški to meto lietuvių politinės veiklos Rusijoje liudijimai. Neužmirštas liko ir P. Leonas, kuriam Lietuvių vyriausioji taryba Rusijoje pavedė vadovauti Lietuvos valdymo ir savivaldybių projektų komisijai. Jos nariai buvo jauni teisininkai Konstantinas Jablonskis ir T. Petkevičius. Bibliotekoje saugomas raštas, surašytas ant institucijos spausdinto blanko su antspaudu¹¹⁰. Jį pasirašė Tarybos pirmininkas P. Mašiotas ir kaip sekretorius – J. Jablonskis.

1918 m. sausio 16–20 d. Petrograde įvyko antras Rusijos lietuvių atstovų seimas. Lietuvių vyriausiąją tarybą papildė Jurgis Alekna, Eliziejus Draugelis, Juozas Vokietaitis, Zigmas Žemaitis (Urbonas 2010, 129). Vasario 1 d. taryba kreipėsi į visas pasaulio tautas ir valstybes, pabrėždama, kad dėl būsimos Lietuvos vidaus santvarkos ir santykių su užsienio valstybėmis turės spręsti Lietuvos steigiamasis seimas. Sovietų Rusijos vyriausybė uždraudė Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje veiklą (*Lietuva vokiečių okupacijoje* 2006, 284). 1918 m. vasario 27 d. bolševikai areštavo M. Yčą, M. Sleževičių, S. Šilingą ir kitus Tarybos bei lietuvių organizacijų narius. Administracine tvarka juos nubaudė tris mėnesius kalėti (Urbonas 2010, 129). Jau kitą dieną po kratos J. Jablonskis laiške P. Leonui smulkiai aprašė Voronežo lietuvių areštus¹¹¹. Jis apgailėstavo, jog kratoje dalyvavo jo mokiniai, o ir viskam vadovavo jo buvęs mokinys Kapsukas. J. Jablonskis baiminosi, kad bolševikai pasinaudos jau išspausdintais grįžimo į Lietuvą liudijimais, po ta priedanga pasiūsdami savo žmones.

Suimtieji paleisti iš kalėjimo maždaug po mėnesio, nes M. Yčui pavyko susitarti (Urbonas 2010, 129). Vieni išvyko į kitus miestus, kiti rūpinosi grįžti į Lietuvą. Lietuvių vyriausioji taryba Rusijoje veikė nuo 1917 m. gruodžio 1 d. iki 1918 m. balandžio 19 d. (*Lietuva vokiečių okupacijoje* 2006, 284).

Grįžimas į Lietuvą. Nuo 1916 m. lietuviškos organizacijos ir partijos rengė karo pabėgėlius ir tremtinius grįžti į Tėvynę. Jos stiprino saitus su Lietuva, steigė įvairius kursus, kad žmonės būtų pasirengę ūkininkauti nepriklausomoje Lietuvoje. Patriotinė inteligentija grįžimą į nepriklausomą Lietuvą vertino kaip savo politinių siekių įgyvendinimą ir karjeros galimybes. Eiliniams žmonėms tai reiškė išgyvenimą, saugumą, susitikimą su artimaisiais, geresnio gyvenimo perspektyvas ir Rusijos politikos chaoso pabaigą. Abi grupės jungė tautinis solidarumas.

Vos atskriejus žiniai apie Lietuvos nepriklausomybę, imti sudarinėti grįžtančiųjų sąrašai. Pabėgėliai juos siuntė Lietuvių diplomatinei misijai Maskvoje ir vietinei Rusijos valdžiai su

107 Pranas Mašiotas, LMAVB RSS Fg1-610/2.

108 Jonas Jablonskis, LMAVB RSS Fg1-2435/1/3.

109 *Pranešimai Lietuvių Vyriausiosios Tarybos Rusijoje*, Nr. 1, *Gruodžio 4 d. 1917 m.* (Voronežas: Lietuvių spaustuvė, [1917]), LMAVB RS F172-798, lap. 1–8.

110 Lietuvių vyriausiosios tarybos Rusijoje raštas, skirtas P. Leonui, [Voronežas], 1917 m. gruodžio 20 d., LMAVB RS F117-1204/3, lap. 273.

111 J. Jablonskio laiškas P. Leonui, [Voronežas, 1918 m.] vasario 28 d., LMAVB RS F117-1204/3, lap. 288–289.

prašymais išduoti kelionės leidimus. Kur buvo įmanoma, lietuvių įgaliotiniai derėjosi su vokiečių valdžios atstovais. Po Bresto taikos pasirašymo 1918 m. kovą pabėgėliai ir tremtiniai ėmė grįžti į Lietuvą. Balandį traukiniais grįžo pirmieji (Balkelis 2012, 232–234). Lietuvių spaustuvės vedėjas, reformatų kunigas P. Jakubėnas apie tai rašė laiške K. Šalkauskiui į Maskvą, prašė padėti tuo klausimu¹¹². Birželio 19 d. neidentifikuotas Lietuvos Tarybos įgaliotinis laiške nenustatytiems adresatams rašė apie pabėgėlių ir tremtinių grįžimo į Lietuvą sunkumus¹¹³.

Nors Valstybės prezidentas A. Smetona išleido įsakymą dėl tremtinių ir belaisvių grąžinimo¹¹⁴, tikintis, kad jis vyks organizuotai, grįžimas buvo spontaniškas. Jį nutraukė 1919 m. kilę karo veiksmai tarp Lietuvos, vokiečių savanorių ir Raudonosios armijos, kuri iki 1919 m. rugpjūčio buvo okupavusi dalį rytų Lietuvos. Lietuvos valstybės organizuotas pabėgėlių grįžimas prasidėjo tik po 1920 m. liepos 12 d. pasirašytos Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties (Balkelis 2012, 234). 1921 m. rugpjūčio 13 d. Lietuvos Respublikos atstovybės Rusijos Sovietų Socialistinėje Federacinėje Respublikoje Pabėgėlių skyriaus vedėjas siuntė raštą Stanislovui Racevičiui, gyvenusiam Kubanės srities Labinskajos gyvenvietėje, kuriame aiškino apie lietuvių pabėgėlių ir tremtinių Šiaurės Kaukaze grįžimo į Lietuvą galimybes¹¹⁵.

Iš viso 1918–1924 m. į Lietuvą grįžo apie 350 000 karo pabėgėlių ir tremtinių. Lietuvoje, be Vilniaus krašto, tuo metu gyveno maždaug 2,2 milijono gyventojų. Kas šeštas gyventojas buvo po karo sugrįžęs į gimtąjį kraštą. Deja, apie 185 000 žmonių nusprendė į Lietuvą negrįžti arba negalėjo to padaryti. Pabėgėliai, kurių dokumentai buvo nepakankami, lojalumas abejotinas, būdavo deportuojami atgal į Sovietų Rusiją.

Dauguma buvusių karo pabėgėlių arba tremtinių Rusijoje sukaupė politinę, administracinę ar karinę patirtį. Žymiausi Rusijos lietuvių politiniai veikėjai tapo premjerais (M. Sleževičius, A. Tumėnas), ministrais (R. Skipitis, M. Krupavičius, M. Yčas), Seimų nariais (S. Šilingas, A. Rimka, L. Bistras), mokslininkais, menininkais, kitų profesijų specialistais, veikliais Lietuvos valstybės kūrėjais (Balkelis 2012, 235, 238). Į nepriklausomos Lietuvos gyvenimą įsiliejo iš Rusijos grįžusių lietuvių draugijų ir partijų nariai.

Išvados. Lietuvių karo pabėgėliai, tremtiniai ir kariai, 1917 m. Rusijoje kilus Vasario revoliucijai, įsteigė platų organizacijų ir politinių partijų spektrą: nuo ekstremistinės kairės iki konservatyvios krikščioniškosios demokratijos. Tokių palankių veiklos sąlygų neturėjo politinės jėgos vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Nepaisant didelių ideologinių nesutarimų, 1917 m. gegužės 27 – birželio 3 d. (birželio 9–16 d.) Petrograde sušauktame Rusijos lietuvių seime pavyko priimti dešiniųjų pasiūlytą rezoliuciją, pasisakančią už neutralią ir nepriklausomą Lietuvos valstybę. Bandydama koordinuoti bendrą veiklą, formuodama naujas politines struktūras, bendradarbiaudama su kitomis tautomis, nuo Tėvynės atplėšta lietuvių bendruomenė Rusijoje rengėsi kurti naują, savarankišką Lietuvos valstybę ir grįžusi įsitraukė į šį darbą.

Lietuvių politinės veiklos Rusijoje 1917–1918 m. dinamiką puikiai atskleidžia LMAVB saugomi dokumentai. LDNKŠ šalpos, švietimo ir karo pabėgėlių bei tremtinių telkimo tautinei veiklai ir valstybės kūrimui liudijimų gausu Rankraščių skyriuje esančiame 70-ame fonde maskuojamuoju sovietmečio pavadinimu „Vilniaus krašto ir kitos lietuvių draugijos“, mat ši Draugija tarpukariu tęsė savo veiklą Vilniaus krašte kaip „Vilniaus lietuvių labdarybės draugija“. Revo-

112 P. Jakubėno laiškas K. Šalkauskiui, Voronežas, 1918 m. balandžio 11 d., LMAVB RS F281-28, lap. 3.

113 Neidentifikuoto Lietuvos Tarybos įgaliotinio laiškas, 1918 m. birželio 19 d., LMAVB RS F173-20, lap. 1–3.

114 Įsakymas tremtinių ir belaisvių grąžinimo reikalais, Kaunas, 1919 m. gegužės 7 d., LMAVB RS F12-3237, lap. 1.

115 Lietuvos Respublikos atstovybės Rusijos Sovietų Socialistinėje Federacinėje Respublikoje Pabėgėlių skyriaus raštas Stanislovui Racevičiui, Maskva, 1921 m. rugpjūčio 13 d., LMAVB RS F37-11315, lap. 4.

liucinės Rusijos laikotarpio dokumentų gausu santariečio P. Leono (F117) ir socialdemokratų V. Poželos (F237) bei Č. Petraškevičiaus (F238) asmeniniuose archyvuose. Pavienių to laikotarpio dokumentų yra daugelyje Bibliotekos Rankraščių skyriaus asmeninių ir draugijų bei partijų fondų.

ŠALTINIAI

- Alė Rūta. F354. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS). Bendrasis fondas. F9. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Bičiūnas Vytautas. F189. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Biržiška Mykolas. F165. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Bulota Andrius. F88. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Didžiulių šeimos rankraščiai. F94. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Grigonis Matas. F202. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Jagomastų spaustuvs rankraščiai. F101. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Jankus Martynas. F103. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Janulaitis Augustinas. F267. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Kauno universiteto bibliotekos varia. F12. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Leonas Petras. F117. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Lietuvių mokslo draugijos rankraščių rinkinys. F255. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Lietuvių Šv. Kazimiero draugija. F175. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Lietuvos dailininkų piešinių bei eskizų kolekcija. F320. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Lietuvos valstiečių liaudies sąjunga. F199. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- „Lietuvos žinių“ redakcija. F54. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Literatūrinių rankraščių kolekcija. F29. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Maksimaitienė Ona. F277. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Petraškevičius Česlovas. F238. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Požela Vladas. F237. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Rimka Albinas. F276. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Stiklius Kostas. F141. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Šalkauskis Kazys. F281. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Vailokaičių rankraščiai. F173. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Vaizdo dokumentai (atvirukai, fotografijos). Atv, Fg. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius (LMAVB RSS).
- Vilniaus krašto ir kitos lietuvių draugijos. F70. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Voldemaras Augustinas. F172. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Žemaitijos dvarų kolekcija. F37. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).
- Žiugžda Juozas. F275. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Alė Rūta. 2010. *Sklėriai: Iliustruoti prisiminimai*. Kaunas: Naujasis lankas.
- Andrijauskaitė, Ugnė Marija. 2013. „Šnipų žaidimai aušrininkų organizacijoje XX amžiaus pirmojoje pusėje“. *Darbai ir dienos* 59:119–137.
- Anisimov, Jevgenij. 2014. *Rusijos istorija: nuo Riuriko iki Putino: Žmonės, įvykiai, datos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Balkelis, Tomas. 2012. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Balkelis, Tomas. 2019. *Lemtingi metai. Lietuva 1914–1923 m.: Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto alba.
- Bielinis, Kipras. 1971. *Gana to jungo*. New Yorkas: Išleista Kipro Bielinio ir Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos literatūros fondo lėšomis.
- Blažytė-Baužienė, Danutė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Dangiras Mačiulis, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas et Jonas Vaičėnionis. 2013. *Lietuvos istorija*. T. 10, d. 1, *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bočiulytė, Asta. 1995. „Kostas Stiklius ir jo archyvas“. In *Kraštiečiai-3: Teorinės konferencijos pranešimų tezės: Panevėžys, 1995 m. gruodžio 19 d.* Sudarė Petras Juknevičius. Panevėžys: Panevėžio miesto savivaldybės viešoji biblioteka.
- Bortkevičienė, Felicija. 1939. *Prūsų lietuviai Sibire: Iš F. Bortkevičienės atsiminimų*. Parengė Julius Būtėnas. Kaunas: Vakarų sąjungos leidinys.
- Čepėnas, Pranas. 1986. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. 2 t. Chicago, Ill.: Dr. Kazio Griniaus fondas.
- Grigaravičius, Algirdas. 2013. „Politinė lietuvių veikla Rusijoje 1917 metais“. *Darbai ir dienos* 60:23–72.
- Grigonis, Matas. 2008. *Raštai*. Sudarytojas Matas Grigonis (sūnus). Vilnius; Kaunas: UAB spaudos rūmai „ARX Baltica“.
- Iš Agaro krašto, 1885–1941*. 2009. Autorius ir sudarytojas Martynas Yčas. Kaunas: Candela.
- Krupavičius, Mykolas. 2006. *Atsiminimai*. 2-asis leid. Vilnius: Baltijos kopija.
- Laukaitytė, Regina. 1994. „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais“. *Lituanistica* 2 (18):38–50.
- Leonavičius, Juozas. 2002. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė (1864–1938): Monografija*. Kaunas: Technologija.
- Liaudininkai: Straipsnių rinkinys*. 1918. Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato spaustuvė.
- Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genėzė: Dokumentų rinkinys*. 2006. Sudarė Edmundas Gimžauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Lietuvių social-patriotai: Z. Angariečio, V. Kapsuko ir k. k. straipsnių rinkinys*. 1918. Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato spaustuvė.
- Mitrulevičius, Gintaras. 2006. „Lietuvos socialdemokratai iki Steigiamojo Seimo“. In *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos seimuose*. Vilnius: Stepono Kairio fondas, Socialinių ekonominių tyrimų institutas.
- Politinės partijos Lietuvoje: Dokumentų rinkinys*. 2020. Parengė Mindaugas Tamošaitis, Artūras Svarauskas, Algis Bitautas. Vilnius: Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras.
- Pukienė, Vida. 2008. „Voronežas – lietuvių švietimo židinys Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais“. *Istorija* 70:17–25.
- Skrupskelis, Kęstutis. 2010. *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- [Sležėvičius, Mykolas]. 1918. *Ko nori Lietuvos socialistų-liaudininkų demokratų partija*. Parašas: M. Sl. Voronežas: Lietuvių spaustuvė.
- Subačius, Liudas. 2010. *Aplenkusi laiką: Felicija Bortkevičienė, 1873–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Tautinės minties keliu: Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*. 1979. Redagavo Jonas Puzinas ir Jonas Pranas Palukaitis. Chicago, Ill.: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys.
- Urbonas, Vytas. 2010. *Stasys Šilingas: Gyvenimas tautai ir valstybei*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Vaižganto raštai*. 1929. T. 16, *Rygos ir Petrapičio laikotarpis 1915–1917 m.: Publicistika*. T. 5, *Su bėgliais ir tremtiniais*. Kaunas: Akc. „Spindulio“ b-vės spaustuvė.
- Varnas, Adomas. 1922. *Ant politikos laktų*. Kaunas: „Vaivos“ bendrovės leidinys.
- Vilčinskis, Juozas. 1985. *Lietuvos socialdemokratija: Kovoje dėl krašto nepriklausomybės*. London: Nida.
- Žukas, Vladas. 2012. *Gyvenimas knygai: Vaclovas Biržiška*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Žurnalistikos enciklopedija*. 1997. Sudarytojai Genovaitė Burneikienė, Dalia Dirvonaitė, Juozapas Vytas Urbonas. Vilnius: Pradai.

RASA SPERSKIENĖ

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

Documents from the Holdings of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences Reveal the Significance of Political Activity of Lithuanian Organizations and Parties in Russia (1917–1918)

Summary

After the start of the February Revolution, Lithuanian refugees, exiles, and soldiers in Russia developed a wide spectrum of organizations and political parties ranging from the extreme left to conservative Christian democracy. Despite major ideological disagreements, the Petrograd Seimas succeeded in adopting a resolution proposed by the right wing, which advocated a neutral and independent Lithuanian state. The Lithuanian community in Russia contributed to the creation of a new, independent, Lithuanian state by coordinating activities, forming new political structures, and cooperating with other nations, and became even more involved in this work after returning.

Documents kept in the Wroblewski Library reveal the dynamics of the political activities of Lithuanians in Russia in 1917–1918. The Lithuanian Society for Aid to War Victims was involved in relief efforts, education, and mobilization of war refugees and exiles towards national activism and state-building. These activities are reflected in the documents kept in Collection F70 of the Manuscript Department which still has a Soviet-age disguise name of *Societies of the Vilnius Region and other Lithuanian Societies*, since the Lithuanian Society for Aid to War Victims continued operating in the Vilnius region in the interwar period under the name of *Vilnius Lithuanian Charity Society*. Numerous documents from the period of the Russian revolution are kept in the personal archives of the founder of the Santara party, Petras Leonas, (F117) and the Social Democrats Vldas Požela (F237) and Česlovas Petraškevičius (F238). Individual documents from that period are dispersed across numerous personal collections, as well as collections of various societies and parties from the holdings of the Manuscripts Department of the Wroblewski Library.

Keywords: February Revolution; Lithuanian Society for Aid to War Victims; Lithuanian Care to Provide Assistance to Our Captive Lithuanian Brothers from Prussian Lithuania; “Grūdas” (“The Grain”); Ateitininkai; Aušrininkai; civic activists; Lithuanian Christian Democrat Party; Party of National Progress; Democratic National Freedom League (Santara party); Lithuanian Popular Socialist Democratic Party; Social Democratic Party of Lithuania; Bolsheviks (communists); Council of the Lithuanian Nation; Petrograd Seimas; Supreme Council of Lithuanians in Russia.

Įteikta 2023 m. balandį